

Skogshistoriska
Tidender

ÅRGÅNG 30
NR 3 · 2024

Ådalens

inte så kända sidor

Synen på
skogsbranden
genom tiderna

Följ med till
Röros i vinter!

Hans-Jöran Hildingsson
Ordförande Skogshistoriska Sällskapet

Nu börjar planeringen av nästa års exkursioner

ÅRETS EXKURSIONSPROGRAM är nu genomfört. Inklusiva årsstämmodagen hos SLU i Alnarp i Skåne med efterföljande guidade vandring i Alnarpsparken, blev det tio välbesökta aktiviteter runtom i landet.

Den nordligaste genomfördes i Baggböle utanför Umeå i samarbete med bland annat SLU. Här avlivades möjligen en och annan myt om baggböleriets innebörd. Den senaste var på Boo Egendom i Närke där skogen och skogsbrukandet har, och alltid haft, stor betydelse. Skogvaktaren Ingemar Karlsson hade djupdykt i gårdsarkivet och kunde berätta åtskilligt intressant om det gamla brukets historia.

I Tiveden och utanför Aneby belystes de nutida och högaktuella begreppen hyggesfritt och återvätning, båda med sina rötter i skogshistorien. Vi har också genomfört två flerdagarexkursioner, den ena till Gotland, den andra till Ådalen. Båda blev mycket uppskattade.

MED DESSA NEDSLAG I NÅGRA AV 2024 års aktiviteter finns all anledning att rikta ett hjärtligt tack till alla som medverkat till att de kunnat genomföras så framgångsrikt.

Planeringen av nästa års exkursionsprogram är nu i full gång. Det tenderar att bli mer av flerdagarexkursioner. Av många kommentarer framgår att de bättre möjligheterna att umgås och utbyta tankar med de andra deltagarna som sådana erbjuder är uppskattade.

En sak som vi måste beakta bättre i planeringen är var i landet våra medlemmar bor. När vi sorterar på postnummer visar det sig att det är underskott på exkursioner i vissa landsdelar. Detta är något som vi ska diskutera tillsammans med våra regionala kontaktpersoner.

VI SKÄNKER OCKSÅ EN SAKNADENS TANKE till Björn Sprängare, hedersmedlem i Skogshistoriska Sällskapet, som efter en tids sjukdom gick bort den 25 juli, 84 år gammal. Han var Skogshistoriska Sällskapets ordförande under åren 2003 till 2007 och bidrog starkt till att göra Sällskapet känt både inom och utom den skogliga sfären. Med sin varma, inklämmande personlighet och stora kompetens möttes Björn av respekt och uppskattning i alla de företag och organisationer han hade ledande positioner. Vi i Skogshistoriska Sällskapet minns Björn Sprängare med stor tacksamhet – och med ett leende av det slag som alltid präglade kontakterna med honom.

Skogshistoriska Sällskapet

- Tar vara på kunskaper om skogens historia som finns hos skogsägare och de som har – eller har haft – sin verksamhet i skogen.
- Visar på skogens betydelse i historien och hur man kan dra lärdom av tidigare erfarenheter.
- Lyfter fram de kulturhistoriska värdena i skogen och arbetar för att lämningar från tidigare brukande bevaras och sköts.
- Stimulerar skogshistorisk forskning.

Välkommen som medlem!

Som medlem får du kvartalstidningen Skogshistoriska Tidender samt en fullig årsskrift. Du kan också delta i våra aktiviteter till medlemspris. Årsavgift 350 kr (Studierande 100 kr och familjer 450 kr).

Anmäl dig på www.skogshistoria.se eller kontakta Sällskapets kassör Rose-Marie Högberg. Kontaktadress nedan. Du kan också betala årsavgiften direkt på pg 480 61 67-5 eller swish 123 389 72 61. Ange namn, adress och "Ny medlem".

Styrelse

Hans-Jöran Hildingsson, ordförande. Beatelundvägen 6, 443 32 Lerum 073-070 10 87, hansjoran@gmail.com

Anna-Lena Axelsson, vice ordförande. Snickargatan 33, 903 60 Umeå 070-376 21 71, anna-lena.axelsson@slu.se

Mats Hannerz, sekreterare. Bergauddsvägen 22 B, 393 59 Kalmar 070-528 85 54, mats.hannerz@silvinformation.se

Rose-Marie Högberg, kassör. Björnstigen 1, 165 71 Hässelby 070-639 06 12, skogshistoriska@gmail.com

Lars Klingström, redaktör. Vallby Brogård 3, 599 94 Ödeshög 070-523 51 70, lars@klingstrom.net

Jan Fryk, ledamot. Ingemunds väg 9, 193 40 Sigtuna 070-516 95 51, janfryk4@gmail.com

Eva Karlsson Berg, ledamot. Solviksgatan 3, 653 42 Karlstad 070-515 43 75, eva.karlsson@st32.se

Erik Normark, ledamot. Garvaregatan 6 C, 871 31 Härnösand 070-494 79 43, e.normark58@gmail.com

Regionala kontaktpersoner

Hans Winsa	Kalix	070-320 50 28	hans.winsa@gmail.com
Anders Pettersson	Sorsele	070-567 78 67	anders.pettersson@allmskog-ac.nu
Johan Renström	Skellefteå	070-693 84 34	johanrenstrom@home.se
Marianne Eriksson	Ås	073-097 76 01	marianneeriksson063@gmail.com
Erik Normark	Härnösand	070-494 79 43	e.normark58@gmail.com
Anders Olsson	Viksjöfors	070-883 65 24	anders.olsson007@gmail.com
Olle Tranberg	Sälen	076-825 76 27	olle.tranberg@gmail.com
Mikael Olsson	Gunnarskog	073-069 93 05	skogsrevision@gmail.com
Ulf Didrik	Åkersberga	073-844 54 54	ulf.didrik@gmail.com
Jonny Carlsson	Vintrosa	070-603 56 92	jonny@jgskogskonsult.se
Nils Carlborg	Katrineholm	070-182 32 36	moggi_carlborg@hotmail.com
Bertil Lundahl	Ed	076-836 38 50	bertil.lundahl02@gmail.com
Anders Söderlund	Ljungskile	070-314 16 44	anfasterodgard@telia.com
Per Milberg	Rimforsa	070-218 14 26	per.milberg@liu.se
Karin Wågström	Lärbro	072-240 42 66	karin.wagstrom@telia.com
Britta Färdig Bergström	Jönköping	070-692 86 15	britta.fg@telia.com
Lennart Rudqvist	Kinna	076-781 00 16	lennart.rudqvist@gmail.com
Carl-Gustaf Liderfelt	Eksjö	070-293 03 76	cg.liderfelt@gmail.com
Hans-Örjan Nohrstedt	Glommen	072-505 01 02	honohrstedt@hotmail.com
Harald Säll	Braås	070-637 66 36	harald.sall@lnu.se
Peter Danielsson	Borgholm	070-672 94 03	klhembygdskonsulent@gmail.com
Helene Reiter	Ronneby	070-820 74 08	helene.reiter@grenverket.se
Ingrid Stjernquist	Lund	073-382 22 72	ingrid.c.stjernquist@gmail.com

Skogshistoriska Tidender

Medlemstidning för Skogshistoriska Sällskapet. Utkommer med 4 nummer per år. ISSN 1401-9481

Redaktion: Lars Klingström och Hans-Jöran Hildingsson

Omslagsbilder: Lars Klingström, Jan Hedberg och en litauisk konstnär, se sid 15.

www.skogshistoria.se
Kontaktadresser: Se ovan

Upplaga: 1 700
Layout/original: Energi Reklambyrå AB
Tryck: By Wind AB

Noterat

AI till glädje för landets skogs- och släktforskare

Alla som någon gång försökt fördjupa sig i historiska dokument i något arkiv känner väl till svårigheterna med att läsa och tolka forna tiders handstilar. Det är något som tar mycket lång tid att lära sig och som bara kan uppnås genom idogt "trial and error" träna upp förmågan.

Men nu har Riksarkivet tagit fram en AI-modell som kan tolka handskrivna texter på svenska från 1600-, 1700- och 1800-talen och uppnå en noggrannhetsgrad på 95 procent. Modellen har döpts till The Swedish Lion och har tränats med hjälp av data från texter som omfattar 3,3 miljoner textrader och totalt 15,6 miljoner ord.

– Nu blir det möjligt att maskintolka och tillgängliggöra sig vad som finns i de digitaliserade arkiven. Flera miljoner ovärderliga handskrivna dokument kan tolkas med

modellen. Möjligheterna som detta nya hjälpmedel ger oss kan inte överskattas, säger Olof Karsvall, forskningsledare på Riksarkivet och en av skaparna av AI-modellen.

Den är resultatet av ett samarbete mellan Riksarkivet i både Sverige och Finland, som arbetat tillsammans med Stockholms stadsarkiv, Jämtlands läns forskriftsällskap, medborgarforskare och forskare från Stockholms och Uppsala universitet.

Det är en basmodell som lätt kan finjusteras för än mer exakta tolkningar av praktiskt taget alla arkiv och olika typer av handskrivna dokument.

Modellen är nu tillgänglig genom organisationen Read-Coop, som omfattar mer än 100 olika europeiska aktörer inom handskrifttolkning. Läs mer om *The Swedish Lion* på riksarkivet.se

Varför är det bara volym som gäller?

Medlemmen Åke Wikström från Ramsele hörde av sig med anledning av artikeln med byggnadsvårdaren Linda Lindblad i förra numret, där hon beskriver den framtida bristen på kvalitetsvirke för underhållet av det svenska kulturbyggnadsarvet.

"Det finns anledning att fråga sig vad det är som produceras i dagens skogar. Förr sätte man värde på träegenskaper som var viktiga i olika förädlingsled. Nu är det bara volym som gäller. Plantageskogarna, som nu dominerar den svenska skogen, växer snabbare än de självföryngrade och det påverkar en rad egenskaper som är negativa för i stort sett all förädling. Densiteten kan vara upp till 20 procent lägre och koniciteten (avsmalningen) är ofta mycket större. Detta påverkar negativt energiinnehåll, massautbyte och utbyte i sågverken. Tillväxten i volym är speciellt hög i trädens unga år vilket medför att andelen ungdomsved blir stor och det medför i sin tur att både hållfasthet och formstabilitet försämrats för trävaror. Kommer våra trävaror att få samma dåliga rykte som de från USA:s sydstater?

Riksskogstaxeringens redovisning borde utvecklas för att fånga upp dessa, för vidareförädlingen så viktiga egenskaper. Den volymbaserade redovisning som nu sker överskattar tillväxten av skogens egentliga värdeproduktion.

Utöver de ovan listade effekterna finns en rad risker med plantageskogsbuket som aldrig belyses i jämförelser av skogsbruksmetoder men det får bli en annan historia"

Åke Wikström, tidigare verksam i SCA, medlem IVA Avd. VIII.

Boken Skogsnäringens expansion på 1800-talet till specialpris

Andra halvan av 1800-talet var dynamiskt och omvandlade Sverige i grunden. Denna period behandlas i boken Skogsnäringens expansion från 1850 till 1900 som presenterades i Tidender nr 3 2023.

Bokens båda författare, Christer Karlsson, tidigare chef för Siljansfors försökspark och Erik Valinger, professor emeritus vid SLU, ger nu Skogshistoriska Sällskapets medlemmar möjlighet att köpa den till specialpris: **250 kr inklusive frakt.**

Boken kan beställas direkt från Christer Karlsson: Mejl: khchrister@icloud.com Telefon/sms: **070-304 57 84**

Specialpris!
250:-
för alla medlemmar!

Johannisbergs pampiga herrgård i Bollstabruk någon gång under 1800-talets senare del. Sågverket som genererar intäkterna kan bara anas bakom vegetationen nere vid fjärden. Okänd konstnär.

En typisk Ådalenbild. Brädstaplar och lastande segelfartyg. Brunne sågverk 1897. Digitalt museum.

Bollstasågen i Bollstabruk är en jätteanläggning och ett av Sveriges modernaste sågverk. Foto: SCA

Naturskön bygd **med rik historia**

Namnet Ådalen klingar välbekant för alla svenskar. Det signalerar timmer, mängder av sågverk och dramatiken i Lunde 1931 då fem människor föll offer för militärens kulor. Allt detta fanns i bakgrunden vid Skogshistoriska Sällskapet's exkursion i augusti i år men som främst förmedlade andra bilder av denna ovanligt natursköna del av vårt land. Detta uppslag och de båda följande handlar om några av dem.

AV LARS KLINGSTRÖM

» **ÅDALEN ÄR ETT SAMLINGSNAMN** för landskapet på ömse sidor om Ångermanälven nedströms Junsele och inkluderande den smala, nästan fyra mil djupa havsviken som tar vid i höjd med Sandslån. Motorn i Ådalen är älven som med sina båda tillflöden Faxälven och Fjällsjöälven gör den till Sveriges vattenrikaste. Redan för 6 000 år sedan, levde människor här. Vid Nämforsen, några mil uppströms Sollefteå finns Europas rikaste hållristningsområde med tusentals ristningar. Många av dem avbildar ålgar som redan då spelade en viktig roll för dem som levde i den här delen av Sverige. Det finns också ett stort antal ristningar med båtar och skepp – som ju flera tusen år senare kom att betyda så mycket för utvecklingen i Ådalen. Nämforsen låg då vid Ångermanälvens mynning, i den på den tiden ännu djupare havsviken, cirka 70 meter över den nuvarande havsnivån. Vartefter landet

sedan dess har höjt sig har goda jordar blottlagts och människorna kunnat försörja sig genom jordbruk istället för enbart jakt och fiske. Att man kunde leva gott här framgår av de fyndrika järnåldersgravarna vid Holm, ett av besöksmålen under exkursionen.

DET VAR ÅR 1574 SOM de första ansatserna till industrialisering i Ådalen skedde. På initiativ av kungen, Johan III, anlades då en vattensåg i Lästa, strax norr om Kramfors. Den var i bruk bara några få decennier och lämnade få spår efter sig. Tekniken var då fortfarande utvecklad med centimeterbredda sågblad som förvandlade en stor del av timret till spån.

År 1663 anlade amiralitetskollegiet i Stockholm två sågar i norra Sverige, den ena vid Bruksån i Sollefteå, den andra i Sillre vid Indalsälven. Samtidigt anlades ett varv på Skeppsholmen i Indalsälvens mynning, där

idag flygplatsen Midlanda ligger. Skälet till denna nordliga industrietablering var den svenska regeringens strävan att vidga råvarubasen för skeppsbyggandet. Stormaktsambitionerna krävde en stark flotta med kraftigt bestyckade örlogsfartyg och det började redan vid den tiden vara svårt att få tag på tillräckliga kvantiteter ek. Under de kommande femton åren byggdes tretton örlogsfartyg vid varvet på Skeppsholmen innan amiralitetet, som misstrodde furufartygen, satte stopp. Därmed försvann också marknaden för sågen i Sollefteå.

Men några år senare, år 1677, skedde den första riktiga industrietableringen i de här trakterna. I Graninge, tre mil sydväst om Sollefteå anlades en masugn och en hammare av Västernorrlands guvernör Carl Larsson Sparre. Platsen föreföll idealisk. Här fanns såväl myrsmalm som sjömalms, fallet i Bruksån kunde tämjäs och som överallt eljest i den här delen av

Sverige fanns det gott om skog som kunde ge träkol. Men malmen visade sig snart vara usel och man tvingades istället att "importera" malm från gruvan på Utö i Stockholms skärgård.

Utömalm fraktades med segelfartyg de 50 milens längs kusten upp till Ångermanälvens mynning i Nyland. Där lastades den om till grundgående, haxar, en flatbottnad båttyp som var vanlig på båda sidor av Bottenviken och även på flera insjövattnen i Sverige.

Haxarna roddes och seglades sedan mot strömmen uppför älven, dryga tre mil till Sollefteå. Vid hög strömföring och brist på ostliga vindar var det en färd som kunde ta flera veckor, eller till och med månader. I Sollefteå lagrades malmen i väntan på vinterföre då den sedan drogs de återstående tre mil till hyttan i Graninge. Och så småningom vidtog samma färd med stångjärn tillbaka till Sollefteå.

Trots avsaknaden av malm i Ådalen kom så småningom sju järnverk att anläggas här. Alla av samma skäl: Krympande skogstillgångar i Bergslagen och att malm enklare lät sig transporteras än virke.

Masugnen i Graninge flyttades snart till Sollefteå för att eliminera de besvärliga transporterna. Så småningom flyttades den igen, nu till Bollsta. De övriga bruken, bland annat Gålsjö, Forse, Utansjö och Björkä, var hammarbruk som tillverkade smidbart stångjärn av tackjärn från Bollsta.

PÅ 1700-TALET BÖRjade MAN OCKSÅ anlägga finbladiga sågverk i Ådalen. Liksom järnbruken

anlades sågarna vid mindre vattendrag där flödet gick att reglera. Det var den från Baltikum inflyttade Christopher Kramm som var först. År 1744 fick han privilegier för en vattensåg vid Sqvällsås utlopp i nuvarande Kramfors.

Av stor betydelse för den fortsatta industriella utvecklingen i Ådalen var att det som kallas bottniska handelstvänet avskaffades 1765. Det innebar att städerna norr om Stockholm och Åbo nu tilläts att själva bedriva utrikes sjöfart och slapp mellanhänderna i Stockholm. Sjöfarten blomrade upp och behovet av nya fartyg växte. I Ådalen fanns redan en lång tradition av båtbyggande. I kombination med god tillgång på virke, nya sågverk och smide från järnbruken skapade det förutsättningar för en allt livligare varvsverksamhet. Skeppsvarv anlades bland annat vid bruken i Sollefteå, Bollsta och Lo samt på flera andra, mer tillfälliga platser.

Det stora steget i Ådalens industrialisering togs vid mitten av 1800-talet då den så kallade timmerfronten med full kraft nådde Sverige. Den hade sitt ursprung i det allt mer virkes-hungriga Västeuropa och England samtidigt som man i det senare landet avskaffade sina höga tullar på importerat virke. Det sammanföll med ångmaskinens entré vilket gjorde att sågverksindustrin kom att utvecklas närmast explosionsartat.

Ådalen var en idealisk plats för sågindustrier. Den väldiga Ångermanälven med sina biflöden inordningställda för flottning vilket öppnade för en storskalig exploatering av

inlandets dittills outnyttjade skogar. De nya sågarna anlades vid nedre Ådalens stränder där de stora segelfartygen kunde lägga till.

De första ångsågarna kördes igång i Kramfors och på Sandö 1853. De följdes snart av ytterligare fem sågar: Lockne, Kungsgården, Härnösand, Bollsta och Marieberg. Därefter gick utvecklingen snabbt. År 1875 fanns det 21 ångsågar mellan Härnösand och Nyland. Vid sekelskiftet 1900 var antalet fördubblat till över 40.

ÅR 1896 BYGGDES I FRÅNÖ den första cellulosafabriken i Ådalen, vilken följdes av ytterligare nio fabriker fram till 1920. De sågs först som konkurrenter om råvaran, men snart som ett värdefullt komplement, då även de klena träden i skogen nu fick avsättning.

Men i början av 1920-talet sjönk efterfrågan på trävaror snabbt. Flera företag gick i konkurs. År 1926 hade antalet sågverk halverats.

Efter andra världskriget fortsatte rationaliseringarna och 1960 hade tre av Ådalens massafabriker lagts ned och av sågverken återstod blott sex. Och värre skulle det bli. Mellan åren 1964 och 1979 avvecklades massbruken i Nensjö, Svanö, Hallstanäs, Kramfors och Sandviken samt sågverket i Marieberg. Sedan även Utansjö Cellulosa lagts ned år 2007 återstår nu en enda, massa- och pappersbruken i Väja. Och den hypermoderna Bollstasågen är också ensam i sitt slag. ●

Erfarenheter för framtiden i mångfaldsparken

De kunskaper och erfarenheter som vi skaffar oss i kunskapsparkerna bidrar till att utveckla naturvårdsarbetet även i andra skogar, sade Per Simonsson.

Nyligen naturvårdsbränd skog i Sörgraninge mångfaldspark. Tunt fåltskikt gör branden lågintensiv. De flesta träden överlever medan några skadas och bidrar till högre biologiskt värde.

Läs mer:

I Sällskapets årsskrift 2022 berättar Per Simonsson utifrån sin akademiska studie om förspelet till det mer naturanpassade skogsbruk och miljöcertifieringarna som började tillämpas på 1990-talet.

Finns på skogshistoria.se under publikationer efter inloggning.

Användarnamn: **medlem**
Lösenord: **skogshistoria**

På **SCA:s** [webbsida](http://www.sca.com/skog/sorgraninge) finns massor med information om såväl Sörgraninge mångfaldspark som företagets andra mångfaldspark.

sca.com/skog/sorgraninge

Ådalen är inte bara historia. Efter flera hundra år av allt intensivare skogsutnyttjande handlar det inte längre enbart om hög virkesproduktion utan även om att stärka skogens biologiska värden. I Sörgraninge mångfaldspark bedriver SCA sedan tio år ett skogsbruk som både skyddar viktiga funktioner och gör skogen mer värdefull för dess naturliga artmångfald.

TEXT OCH FOTO **LARS KLINGSTRÖM**

I SÖRGRANINGE LIGGER en av de fem så kallade mångfaldsparkar som SCA inrättat.

– Man kan säga att skogen i parkerna brukas med naturen som förebild, sade Per Simonsson, f.d. ekolog vid SCA när han tillsammans med Micke Berg, naturvårdsspecialist och ansvarig för parken, hälsade de 30 exkursionsdeltagarna välkomna.

– De djur och växter som lever i skogen är anpassade till dess naturliga dynamik. Denna förändrades när människan började tillämpa ett storskaligt skogsbruk vid mitten av förrförra seklet. Det gjorde att det blev brist på sådana substrat som de skogslevande arterna behöver för sin fortlevnad, bland annat döda träd, träd med svag vitalitet och framförallt bränder.

SOM INTRODUKTION TILL de besök som gjordes på flera platser i parken, berättade Per om hur naturvårdstankarna började slå rot i det svenska skogsbruket redan på 1970-talet. Men att tiden då ännu inte var mogen för att de skulle kunna blomma ut. Fortfarande gällde då ensidigt den inriktning som skogspolitiken slog fast redan 1948: Högsta möjliga virkesproduktion.

– Faktum är att produktionsinriktningen ytterligare accentuerades när lagen uppdaterades 1979. Naturhänsyn nämndes visserligen, men främst ur ett estetiskt perspektiv. Inte förrän i

1993 års skogsvårdslag blev bevarad artmångfald ett mål likställt med virkesproduktion.

PER SIMONSSON HAR VARIT MED under hela den faktiskt mycket dramatiska period då naturhänsyn fick fäste i den svenska skogspolitiken. Till SCA kom han i början av 1990-talet som en av skogsbrukets första ekologer. Det var en tid då debattens vågor gick så höga att de även nådde stora papperskunder på kontinenten. – Kritiken var många gånger befogad och det är mycket tillfredsställande att konstatera att arbetet med naturvård har givit frukt. Naturhänsyn är idag en naturlig del av både planeringen och det praktiska arbetet i skogen.

I SCA:s mångfaldsparkar finns delar som brukas med inriktning på virke och delar där naturvärdena förstärks för att gynna artmångfalden.

– Eftersom många arter kräver större områden för sin fortlevnad har strävan varit att knyta samman mångfaldsparkerna med naturreservat, sade Per Simonsson. När Sörgraningeparken etablerades 2014 bands den ihop med tre omgivande naturreservat. Ursprungligen omfattade parken 1 700 hektar, men den har senare utökats och är idag nästan dubbelt så stor, 3 147 hektar.

Landskapet i Sörgraninge är varierat med berg, myrar och sjöar. Här finns allt från bördiga

granskogar, barrblandskog till brandpräglad tallskog, sandtallskog och lövrik naturskog. Parken erbjuder därmed många olika livsmiljöer för mossor, lavar, svampar, insekter och djur.

Micke Berg berättade att man aktivt arbetar för att förstärka naturvärdena i parken.

– Döda träd, murknande ved och träd med nedsatt motståndskraft är attraktiva för ett stort antal arter. I naturskogen var sådana substrat vanliga till följd av stormar, insektsangrepp och bränder. Av det skälet har vi genomfört flera bränningar sedan parken etablerats och vi testar också att skada en del träd för att gynna arter som är i behov av träd med nedsatt vitalitet.

PER SIMONSSON KONSTATERADE att man inte kan tillämpa sådana här metoder på alla marker.

– Men det man lär sig här kan komma att få genomslag i det framtida skogsbruket. Och genom att utveckla de biologiska värdena i mångfaldsparkerna skapas en fristad för de arter som missgynnas av att skogen brukas. Om det räcker kan vi inte veta förrän om många år. Men hittills är resultaten goda och vi ser genom riksskogstaxeringens uppföljningar hur andelarna gammal skog, döda träd och lövträd stadigt ökar sedan det naturvårdsinriktade skogsbruket började tillämpas brett i Sverige på 1990-talet. ●

Björkä bruk:

En historia typisk för Ådalens industrier

Björkä bruk var en gång ett av de sju järnbruk som funnits i Ådalen. Därefter blev det ett av de 41 sågverken och så småningom också en av de nio massafabrikerna. Idag finns bara minnen kvar – vilket gäller för nära nog alla verksamheter baserade på skog och malm som funnits i Ådalen genom tiderna.

AV **LARS KLINGSTRÖM**

VID BJÖRKÅNS UTLOPP i Ångermanälven anlade lagmannen Johan Nordenfalk ett järnbruk år 1771. Han hade några år tidigare förvärvat gården Holm, belägen några kilometer nedströms älven. Holm var då sedan länge en betydande gård, ett före detta landshövdingesäte som förlänats status av säteri. Där hade tidigare guvernören av Västernorrland, Carl Larsson Sparre, residerat. En mäktig man som ett sekel tidigare hade anlagt Ådalens första järnbruk i Graninge.

Björkä bruk fick en svår start. Under den regnrika hösten 1773 totalförstördes det när ån svämmade över. Nio år senare drabbades det av en förödande brand.

Men Björkö bruk hämtade sig och på 1830-talet byggdes det ut med ännu en hammare. Det fick också privilegium för en masugn, vilket dock inte kom att utnyttjas. Så småningom såldes sedan bruket till det nybildade Holms och Graninge Bruksbolag. Kopplingen till

Holms säteri fortsatte eftersom den ene ägaren bosatte sig där. År 1859 uppförde de vad som blev en av Ådalens största vattensågar vid Björkån. Tillverkningen av stångjärn upphörde 1872 då även Björkä drabbades av den då allmänt grasserande "järnbruksdöden".

Sedan Lugnviks Nya Ångsågs AB tagit över Björkä Bruk satsade man år 1890 istället på framtidsprodukten pappersmassa. Björkä blev då ett av Norrlands första slipmassabruk. Också det var vattendrivet och helt beroende av flödet i Björkån. Och i denna var vattenföringen mycket varierande, vilket avspeglade sig i att produktionen vissa år stod helt stilla under långa perioder.

ÅREN 1918 OCH 1919 inträffade två katastrofer som ändade verksamheten vid Björkån. Först en brand och året därpå den häftiga värfloden vars effekter livfullt beskrivs i bolagets verksamhetsrapport 1919: "Sedan dammarna brustit

fick det vattnet att söka sig nya banor, gick mot fabriken och underminerade ångpanne- och torkhuset som inom några timmar var helt borta. Fabrikshuset spolierades delvis och maskinerna måste framgrävas ur meterdjupt slam. En arbetarkasern kringspolades och afbröts på mitten och de boende kunde endast delvis rädda sina tillhörigheter."

Bolagsledningen var redan från början tveksam till att bygga upp bruket igen, bland annat på grund av den nyckfulla vattentillgången. Istället valde man att flytta verksamheten till Hallstanäs, nära Lugnvik där man redan hade en liten såg. Denna revs och gav plats för ett nytt, modernt sliperi. Det utvidgades stadigt och nådde en topp under den så kallade Koreaboomen 1953. Men därefter gick det nedåt. År 1966 lades driften ned och 1974 förvärvade SCA samtliga aktier i bolaget. ●

Björkä bruk 1898. I den vänstra rännan förs flottat timmer ned till massabruket. Den andra leder vattnet till turbinen som driver slipstolarna. Bild Tekniska museet.

Den nyckfulla Björkån har fått nytt liv

Den cirka fyra mil långa Björkån stod inte bara för kraften till Björkä bruk. Den var också en viktig flottled. Och som i alla flottleder byggdes dammar och rensades stenar bort som kunde orsaka brötar. Så sent som på 1950-talet gjordes en närmast brutal maskinell rensning, då dess fåra rätades och fördjupades på långa sträckor.

Vid Skogshistoriska Sällskapets exkursion berättade Micke Berg hur Björkån genom ett fruktbart samarbete mellan familjen Hedberg, SCA och Sollefteå kommun har restaurerats.

– Stenar har lagts tillbaka, dammar har rivits, fåran har återfått sin ursprungliga bredd och vi har kört ut grus och gjort nya lekbottnar. Arbetet har pågått i mer än 30 år. Idag ser vi resultatet. I ån finns nu bland annat havsöring, ål, flodkräfta och flodpärlmussla. Man har även observerat både kungsfiskare och häger invid den.

Micke Berg, SCA, har varit starkt engagerad i återställningen av Björkån. Fem flodkräftor blev resultatet i en av de burar han lade ut dagen innan exkursionen.

Sjörövarna på fästet Styresholm

Föga känt utanför Ådalen är att det där fanns en bas för de sjörövare som under ett antal år på 1300-talet gjorde hela Östersjön osäker. Vitaliebröderna, som de kallades, hade uppfört en befäst borg vid Styresholm, någon mil uppströms Nyland. Som Skogshistoriska Sällskapetets medlemmar konstaterade återstår idag bara höga kullar – men dess nästan bortglömda historia är intressant.

Vitaliebröderna gjorde vid slutet av 1300-talet hela Östersjön osäker. Borgen vid Ångermanälvens mynning var ett av deras fästen. Illustrationen är hämtad från en äldre tysk bok om Vitalianerna.

AV LARS KLINGSTRÖM

» **ANDRA HALVAN AV 1300-TALET** var en orolig tid i Norden. I Sverige var Folkungaättens Magnus Eriksson kung fram till 1363 då han avsattes efter en infekterad strid mellan olika falanger inom den svenska adeln. Med stöd av den mäktiga Hansan valdes året därpå istället hans systerson Albrekt till kung. Denne var född i nordtyska Mecklenburg och av kunglig börd.

Albrekt av Mecklenburg, som han kommit att kallas, införde ett styre i landet som i Hansans namn dominerades av tyskar. Egentligen var valet av Albrekt bara kulmen på ett tyskt inflytande i Sverige som vuxit sig allt starkare ända sedan 1250-talet.

Många svenska adelsmän vände sig mot detta. De sökte sig till drottning Margareta av Danmark, som också hade ett horn i sidan till Mecklenburgarna, och inledde ett krig mot Albrekt. I det slag som utkämpades mellan

svenskar och danskar vid Åsle i Västergötland år 1389 blev Albrekt tillfångatagen och satt i danskt fängelse. I praktiken blev nu istället Margareta Sveriges regent.

MEN I STOCKHOLM FANNS en stor tysk diaspora som var lojala med Albrekt. Där fanns också Mecklenburgska styrkor. Danskarna inledde därför en belägring av staden för att slutgiltigt ta över Sverige. Albrekts anförvanter och förbundna i Mecklenburg gjorde då vad de kunde för att bistå sina landsmän i den belägrade staden och det är här som Vitaliebröderna stiger in i historien.

Det var ett snabbt hopkommet sällskap med en minst sagt brokig bakgrund. Merparten var avdankade legosoldater och medellösa figurer som tagit chansen att försörja sig. De ställde sig i Mecklenburgsk tjänst för att bistå med att bryta belägringen av Stockholm och återinsätta Albrekt på den svenska tronen. Deras primära uppdrag var att förse den belägrade staden med förnödenheter. Därav deras namn som härrör från latinets *victualia*, vilket betyder livsmedel.

BELÄGRINGEN AV STOCKHOLM bröts och danskarna fick dra sig tillbaka. Men efter sina insatser i Stockholm fortsatte vitaliebröderna med sin verksamhet utan annan lojalitet än till sig själva. De agerade som det rövarband de i själva verket var och gjorde hela Östersjön osäker. Bland annat brände de Malmö och lyckades göra detsamma även med Bergen. De erövrade borgen Korsholm i Österbotten och uppförde fästena Styresholm i Ådalen och Faxeholm utanför Söderhamn. Både Åbo och Viborg kom i deras händer och år 1394 gjorde de Visby till sin bas för härjningarna i Östersjön.

Kaparnas framgångar var så stora att Margareta tvingades till förhandlingsbordet, något som resulterade i ett fredsavtal 1395. Enligt detta skulle Albrekt bli fri mot att tyskarna betalade

en lösen om tolv ton silver till danskarna. Denna betalades dock aldrig, men Albrekt blev fri och Stockholm kom i danska händer.

VITALIANERNAS HÄRJNINGAR FORTSATTE. Till slut fick omvärlden nog. Tyska orden drev bort dem från Gotland 1398 varefter de drog sig tillbaka till sina fästen vid Bottenvikens kuster. Så småningom slöt de fred med danskarna. En del vitalianer bytte sida, andra fortsatte med sjöröveriet på Nordsjön. Hansan kraftsamlade och segrade i ett stort sjöslag vid Helgoland år 1401. De överlevande vitalianerna fördes till Lübeck där ett 70-tal av dem, inklusive deras beryktade ledare Klaus Störtebeker, avrättades.

Att minnena av Vitaliebröderna hållits levande genom århundradena har förmodligen att göra med deras Robin Hood-rykte. Kanske inte att de tog från de rika och gav till de fattiga, men att de delade bytena någorlunda lika. I Tyskland är de också kända under ett andra namn – de Lijkdeeln – lågtyska för ”de som delar lika”. ●

Styresholm

Under medeltiden låg fästningen på vad som då var ön Styresholm vid mynningen av Ångermanälven. Landhöjningen har sedan gjort att Styresholm nu ligger på fasta land betydligt längre upp efter älven.

Inom ramen för det så kallade Styresholmsprojektet (1986-95) gjordes fynd av armorstipilar, spjutspetsar och rester av en slungmaskin som stöder muntliga traditioner om stridigheter vid fästningen nedtecknade på 1700-talet. Det kan ha varit danskar som då angrep den för att få slut på Vitaliebrödernas kaparverksamhet på Östersjön.

Värsta häxprocessen i landet

År 1674 drabbades även Ådalen av den farsot som under sex år svept fram över landet under namnet ”det stora oväsendet”. Den statliga Trolldomskommissionen dömde då 65 kvinnor, två män och fyra barn i Torsåkers pastorat till döden för häxeri. Alla 71 halshöggs och deras kroppar brändes på det berg som sedan dess heter Häxberget. Det var den i särklass värsta av de många häxprocesser som genomfördes runt om i landet under några få år.

AV LARS KLINGSTRÖM

ÄNDA SEDAN MEDELTIMEN hade vid flera tillfällen rykten om häxeri och förment umgänge med djävulen blossat upp i Europa. Så också i Sverige. Men ingen gång av sådan omfattning som under åren 1668–1676. Totalt avrättades då omkring 300 personer i landet, varav således en fjärdedel i lilla Torsåker. Man beräknar att var femte kvinna i pastoratet då avrättades.

Händelserna i Torsåker är väl dokumenterade, genom den bok som sonsonen till prä-

sten Laurentius Horneaus skrev 100 år senare. Jöns Horneaus, som han heter, kopierade då rättegångsprotokoll och samlade in berättelser från personer som själva hade bevittnat de ohyggligheter som ägt rum i byarna Torsåker, Dal och Ytterlännäs.

RANNSAKNINGARNA ÄGDE RUM i gästgivargården i Hammar, strax söder om Torsåker, under hösten 1674. De vittnen som trädde fram

var ofta barn. Inte sällan anklagade de sina mödrar för att ha fört dem till Blåkulla där de fått bevittna hur mödrarna umgäts sexuellt med djävulen. Det har senare framkommit att Horneaus inte sällan använde sig av tortyrliknande metoder för att få barnen att berätta de, ur hans perspektiv, rätta komprometterande detaljerna.

I sonsonens bok Sannfärdig berättelse skriver han om dessa vittnesmål: ”Barnen vittnade mestadels av okunnighet och dels övertalade av sina fäder, som var nöjda med att deras hustrur blev överbevisade, eftersom Satan utsläckt all kärlek mellan dem”.

De anklagade hölls efter rannsakingen inspärrade över vintern. Den 1 juni 1675 sammanfördes de i Torsåkers kyrka där de undfick nattvarden innan dödsdomarna avkunnades. Exekutionen ägde rum på Bålberget beläget mitt emellan de tre kyrkorna i pastoratet. Förrättningsman var borgmästare Lund från Härnösand. De dömda avrättades genom halshuggning varefter kropparna brändes på tre stora bål, ett för var och en av socknarna.

Bara någon vecka därefter lades undersökningarna om häxeri ned i Ångermanland. Vid de häxprocesser som genomfördes i Stockholm 1676 avslöjades barnens opålitlighet som vittnen. Därefter upphörde processandet helt i Sverige. Men inte förrän 1779 avskaffades straffet för trolldom i Svea Rikes Lag. ●

Torsåkers kyrka där dödsdomarna den 1 juni 1675 avkunnades för de 71 personer som befunnits skyldiga till häxeri. Foto Wikipedia.

Uppskattad exkursion

Det blev två trivsamma och intressanta dagar för de trettio deltagarna i Skogshistoriska Sällskapetets exkursion i Ådalen den 22–23 augusti.

I SKÖNT SENSOMMARVÄDER tog man del av både den vackra naturen och bygdens äldre och inte så kända historia. Övernattning på Hola folkhögskola i Torsåker, invid Styresholm och med besök i det häxmuseum som finns där.

Förutom vad som beskrivs på de föregående sidorna ingick också ett besök på Holms säteri, där Johan Hedberg guidade i den vackra huvudbyggnaden. Holm är Norrlands enda säteri och en gång residens för landshövdingen i Västernorrland, Carl Larsson Sparre, grundare av Graningebruk. Även, mindre smickrande, känd som ordförande i Trolldomskommissionen 1674.

Exkursionen hade planerats av trion Per Linder, Per Simonsson och Erik Normark, varav de båda sistnämnda också ledde den, medan Per Linder tyvärr måste avstå på grund av sjukdom.

Avslutning i Bollstabruk där hembygdsföreningens Svea Larsson i den gamla masugnbyggnaden berättade om platsens historia innan man tog steget över Bollstaån till SCA:s Bollstasågen.

Vid Holms säteri tog exkursionsdeltagarna del av Ådalens allra äldsta historia och fick också en unik möjlighet att uppleva den vackra byggnadens interiör. Foto: Lars Klingström.

Denna hypermoderna anläggning är en av Sveriges största sågindustrier och kontrasten mot dess 43 föregångare i Ådalen är total.

Arkeologen Margareta Bergvall berättade den spännande historien om Vitaliebröderna på resterna av Styresholms fästning. Foto: Lars Klingström.

Frost och vitmossa sågs som hot mot skogen!

Under tidigt 1900-tal grävdes flera tusen mil diken i de svenska skogarna. Allt gjordes för hand med bara flåhacka och spade - helt obegripligt för dagens generationer. SLU Mediabank.

Sedan urminnes tider har människor gjort vad de kunnat för att förmå naturen att ge mer av det man har nytta av. Skogsmark har förvandlats till åkermark. Av samma skäl har sjöar sänkts och sankmarker dikats. Kring sekelskiftet 1900 väcktes också intresset för att dika myrar och omvandla dem till produktiv skogsmark. Det gav upphov till en intensiv debatt som nådde ända in i riksdagen.

AV LARS KLINGSTRÖM

» UNDER DET SENA 1800-TALET hade den snabba befolkningsökningen gjort att produktionen av livsmedel på landets åkermarker inte längre räckte till. Det bidrog starkt till den omfattande emigration till framförallt Nordamerika, men födde också en stark ambition att genom dikning skapa mer odlingsbar mark. Ett flertal sjösänkningar genomfördes – en del med gott resultat andra närmast katastrofala. Till exempel ledde det till att Hornborgasjön i Västergötland helt försvann (och kunde återskapas först i modern tid.)

Redan på 1870-talet hade man också börjat gräva diken i skogarna för att – som man då trodde – minska risken för frost och att den på längre sikt skulle kvävas av vitmossa.

Professor Per Eliasson beskriver bakgrunden till de här föreställningarna i en artikel i Skogshistoriska Sällskapets årsskrift 2015.

Det är tankar som bland annat lyfts fram i Johan Ludvig Runebergs dikt om Bonden Paavo från 1830. Han som varje år får sin sädd förstörd av frost trots att han gräver ständigt djupare

diken. Men också Läsebok för folkskolan, vars första upplaga kom ut 1862, spelar en roll. Läseboken fick ett inflytande i samhället som det idag är svårt att förstå vidden av. Men det var första gången som svenska folket bibringades samhällskunskaper som inte förmedlades via kyrkorna. Och författarna till läseboken hade ju ingen expertis till sitt förfogande, skogsvetenskapen befann sig ännu i sin linda. Därför var det inte konstigt att boken förmedlade sådant som snarare hade med tro än med vetande att göra.

MEN OCKSÅ SKOGSFOLK ANSLÖT till de här uppfattningarna. Redaktören för tidningen Skogvaktaren, C.A. Gustafsson skrev 1898:

”Vårt land hotas af en fara som åtminstone större delen av inbyggarna ej känna till, och om den observerats, egnas dock ingen vidare tanke därpå. Det är den hastigt ökade försumpningen af våra skogsmarker. Sker ej afdikningen på allvar, så blir vårt land till större delen en kärr-öken.”

År 1907 föreslog Gustafsson i sin tidning ett lotteri vars avkastning skulle gå till utdik-

ning av försumpade skogsmarker. Förslaget togs upp som en motion i andra kammaren 1909 men fick inte bifall.

År 1912 kom en ny motion från riksdagsman Olsson från Blädinge, söder om Växjö som föreslog en utredning om försumpningen av skogsmark.

”Det är ett känt förhållande, att den alljämt fortgående försumpningen, jordkulturens farligaste fiende, åstadkommer ödeläggelse öfver vida områden af vårt land, och därest det blefve undersökt, hvilka stora arealer, som under ett århundrade sålunda gå förlorade, skulle vi helt säkert förskräckas öfver att vi på detta sätt låta så att säga en osynlig fiende eröfra den ena landsträckan efter den andra.”

ÄVEN FRANS KEMPE PÅ MO OCH DOMSJÖ hade stor tilltro till dikningens positiva effekter. Han hade redan 1897 börjat dika på bolagets marker. På 20 år, fram till 1917, grävdes nästan 1 200 mil diken. Det var mer än vad staten gjorde under samma period.

LÄSEBOK FÖR FOLKSKOLAN

På den torra, soliga heden växer en ståtlig tallskog. Den har levat där i århundraden och tror, att den alltid skall kunna härska här. Men en och annan gran har smugit sig ditin. Och nu börjar den tysta striden. Tallfröna måste ha sol och luft för att kunna slå rot. De dö i granens skugga. Men just där finna granens frön sin lämpliga grobädd. Omkring den vuxna granen samlar sig så småningom en mängd smågranar. Solens strålar kunna icke, genom den täta grönskan, tränga ner till själva marken. Denna blir allt fuktigare, allt mindre lämplig för tallplantorna. Omsider har granen erövrat hela heden. Tallen är besegrad.

Markens fuktighet tilltager mer och mer. Och nu är vitmossan, en av skogens farligaste fiender, i antågande. Den tränger in i skogen och erövrar bit för bit. Snart ligger den som en tjock, våt svamp över hela skogsmarken. De späda plantorna förkvävas. Hela skogen får ett sjukligt och lidande utseende. De mindre träden upphöra att växa och stå där slutligen med nakna och torra grenar. Skogen har försumpats. Vi kunna knappast tro, att samma mark en gång burit den stolta furuskogen. Gran, som utträngde tallen, har nu själv fått sin baneman.

I **Läsebok för folkskolan** kunde de unga generationerna vid början 1900-talet ta del av detta i kapitlet *Granen inkräktar från öster*. Att den invandrade granen kväver den stolta nordiska furan och banar väg för vitmossan som försumpar marken och slutligen kväver också granen. Läsebok för folkskolan 1912.

Vid Skogsvårdsföreningens årsmöte 1918 hamnade Kempe i polemik om dikning med den stridbare överjägmästaren Uno Wallmo. Denne yttrade sig då på detta kärnfulla och ofta citerade sätt:

”Kunna till äventyrs herrarna säga mig skillnaden mellan kärlek och skogsavdikning? Jaså, ingen skillnad alls kanhända? Näja, frågan är kanske ej så lätt. Jag skall väl därför själv säga skillnaden: I kärlek skall det finnas passion men inget förstånd, i skogsavdikning skall det finnas förstånd men ingen passion!”

Resultaten på Mo och Domsjöns marker var dock inte de förväntade. Många kraftigt dikade mossar hade blivit liggande utan skogsväxt. År 1910 tröttnade jägmästaren vid Robertsfors bruk, Vilhelm Ålund, på att vänta och låt köra på träaska för att se om det skulle hända något. Det gjorde det. Det började växa alldeles utmärkt. Men efter några år avtog effekten och träden dog.

VILHELM ÅLUND FORTSATTE ATT gödsla mossar med träaska. År 1932 besökte botanikern och professorn Carl Malmström vid Statens Skogsforskningsanstalt Robertsfors och blev intresserad av gödslingen. Tre år senare kunde han i en numera klassisk avhandling vederlägga den tidigare uppfattningen om mossarnas och myrarnas negativa effekter. Det var inte fukten som var boven, utan bristen på mineraler som gjorde att träden hade svårt att etablera sig och höll deras tillväxt tillbaka. Fattades viss ämnen hjälpte det inte hur dikad mossen än var.

Att dikningen på 1930-talet ändå fortsatte hade med den tidens behov av nödhjälpsarbete att göra. Senare tiders dikningar har främst handlat om skyddsdikning under hyggesfasen. ●

Skogsstyrelsen ersätter markägarna för de minskade virkesintäkter som återvätningen innebär, sade Hillevi Eriksson.

Klimatskäl talar för återvätning

Återvätning av tidigare dikade marker har blivit en het fråga i Skogssverige. Många tar sig för pannan. Andra menar att de positiva klimatteffekterna övertrumfar förlusterna i virkesproduktion. Skogshistoriska Sällskapet lyfte frågan tillsammans med Skogsstyrelsen vid en välbesökt exkursion utanför Aneby i maj.

TEXT OCH FOTO LARS KLINGSTRÖM

NEJ, FRÅGAN OM ÅTERVÄTNING eller inte återvätning är inte lätt att besvara. Några givna svar finns inte. Åtminstone inte än. Det var väl med den känslan som de cirka 40 exkursionsdeltagarna vände hemåt efter att ha deltagit i exkursionen på säteriet Vrangsjös marker.

Den inleddes på en granklädd och tidigare dikad torvmark, där **Lennart Rudqvist**, tidigare Skogsstyrelsen och idag aktiv i Skogshistoriska Sällskapet berättade om skogsmarksdikningens historia.

– Det är intressant att klimataspekter fanns med redan för mer än hundra år sedan, fast ur ett helt annat perspektiv än idag, konstaterade han.

Hillevi Eriksson, klimatexpert vid Skogsstyrelsen redogjorde sedan för återvåtningens positiva klimatteffekter.

– Det handlar om att stoppa nedbrytningen av torven i marken, sade hon. När man dikar och marken utsätts för syre bryts torven ned och avger koldioxid. Man ser här hur marken har sjunkit flera decimeter sedan granarna slog rot. Återvätning innebär att kolet istället stannar i marken.

Eklogen **Michael Löfroth**, med lång erfarenhet av våtmarksfrågor, bland annat på Miljödepartementet lyfte fram våtmarkernas betydelse för inte bara biologisk mångfald utan också för deras förmåga att rena vatten och lagra kol.

PÅ ETT NYLIGEN AVVERKAT HYGGE tog man sedan del av hur återvätning går till i praktiken. De befintliga diken hade pluggats igen och orsakat vatten-samlingar här och var.

– Skogsstyrelsen har utvecklat en avtalsform som innebär att markägarna får ersättning för de minskade virkesintäkter som återvåtningen innebär, sade Hillevi Eriksson. Baksidan är ju att skogsproduktionen sjunker med 1–2 kubikmeter per hektar. Vi jobbar också med att informera skogsägare som vi ser kan ha intressanta objekt.

– Vi nappade när vi fått reda på villkoren för återvätning, sade **Bo von Malmberg** som äger fastigheten tillsammans med sina syskon. Dessutom inser vi att det på sikt kommer att bli en bra fågel- och viltbiotop här. ●

Resor 2025

De resor som Skogshistoriska Sällskapet arrangerat under senare år har blivit mycket uppskattade. – Det har vi tagit fasta på och flaggar redan nu för två researrangemang under 2025, säger Sällskapets ordförande Hans-Jöran Hildingsson.

Ingen är oberörd när armadan av hästforor drar in i Roros. Såväl de långväga resenärerna som deras hästar är uppspelta över att äntligen vara framme. För åskådarna blir det ett minne för livet. Foto: Kristina Svensson.

Elvaårige nordsvensken Svarten och hans ägare Helén Forsgren med sambon Esbjörn Westlund var alla tre väldigt nöjda efter att ha avverkat de 22 milen från Klövsjö till Roros i februari 2024. Foto: Hans-Jöran Hildingsson.

Roros och hästforor i februari

Under fem dagar färdas vi med buss i gränslandet mellan Sverige och Norge och gör stopp på intressanta platser. I världsarvet Roros upplever vi stadens säregna träbebyggelse och den berömda vintermarknaden. Som kronan på verket är vi med när ett 90-tal hästdragna foror kör in i Roros efter en mer än veckolång slädfärd från olika håll i Sverige och Norge.

MARKNADEN I ROROS är en tradition sedan 1854 och en folkfest av stora mått. Med sitt höga läge på fjället och nära till Sverige blev Roros tidigt en betydelsefull handelsstad med goda vintervägar åt alla håll. De flesta förnödenheter forslades till gruvstaden med hästdragna foror och handeln var livlig via forvägarna in i Sverige till Jämtland, Härjedalen, Hälsingland och Dalarna. Vägen västerut via Roros till Trondheims isfria hamn innebar att man kunde hålla både exporten och importen av varor igång under vinterhalvåret.

Under de senaste båda årtiondena har det bildats flera föreningar som väckt liv i detta urgamla färdssätt. Med hästdragna slädar och iklädda rejäla skinnpalsar ger man sig iväg till Roros, en färd som kan ta en vecka och för en del nästan två.

PÅ DET ÄVENTYRLIGA SÄTTET SKA inte vi som väljer att följa med på den här resan färdas. Under fyra dagar reser vi med buss från

Falun genom norra Dalarna och Härjedalen till norska Trøndelag.

En resa mellan två världsarv – både Falun och Roros är upptagna på Unescos världsarvslista. Och båda är sedan generationer präglade av bergsbruk och kopparframställning.

Vi kör genom Orsa Finnmark och besöker ett tredje världsarv, gammalgården *Bortom Åa* i Fågelsjö. Väl framme i Funäsdalen tar vi in på välrenommerade Fjällhotell Eriksgården där vi ska bo fyra nätter. Vi besöker det intressanta Fjällmuseet där *Mr Funäsdalen*, Tage Persson ger oss insikter om hur samer, bönder och gruvfolk har präglat kulturen i detta gränsland. Här får vi också en första introduktion till Roros, dess gruva och förstås dess marknad.

UNDER DE FÖLJANDE DAGARNA gör vi dagsturer till Roros och andra intressanta platser i området. Bland annat besöker vi Roros museum och får ta del av gruvhistorien och den väldiga virkesåtgången vid anrikingen av koppar.

Höjdpunkten är givetvis marknadens öpp-

ningsdag då vi får uppleva hur karavanen med foror kommer fram. Vi har också gott om tid att ströva runt, prata med forkörarna och besöka de gamla gårdarna som öppnas upp som förr.

Under någon av dagarna får vi också träffa Sven-Erik Hammar, ordförande i Europeiska skogsägarförbundet och boende i Funäsdalen, som gästar oss och föreläser om aktuella skogsägarfrågor.

Mer information om resan

Start: Falun, söndag 16/2 kl. 8.00.

Avslut: Falun, torsdag 20/2 ca kl. 16.00.

Bussresa, inkvartering i dubbelrum. Fyra nätter på Eriksgårdens fjällhotell i Funäsdalen. Fyra middagar och tre luncher. Guidning.

Pris: Ca 9 700 kr per person i dubbelrum.

Kontakta Jan Hedberg på Skogsresor för ett detaljerat reseprogram och anmälningsblankett: jan@skogsresor.se 070-671 72 22

Anmälan: Senast den 1 december 2024.

Forkörning

I Nationalencyklopedin från 1991 kan man läsa följande:

”Forkörning var förr något som utfördes av förbönder, det vill säga bönder som med egen häst (eller oxe) och på eget fordon fraktade råvaror, produkter eller förnödenheter åt bland annat lanthandlare, järnbruk eller sågverk. Transporterna skedde mest vintertid. Beroende på väglag och hästens kondition vägde ett vinterlass 600–700 kg, ett sommarlass 350–450 kg.

Lön utgick efter vikt och väglängd och kunde delvis bestå av brännvin, tobak, hushållsjärn och annat. I retur tog man gärna en så kallad bakfora. Övernattning skedde på bondgårdar med färdstall eller ibland utomhus. Mat medfördes i ett skrin, en så kallad färdspann. I vissa bygder var vintertid nästan alla vuxna män veckovis i sträck ute på forkörning”.

Östra Polen och Bialowieza

Skogshistoriska Sällskapet arrangerar i maj en resa till Polen med besök i tre var för sig helt olika nationalparker. Under sakkunnig ledning av SLU-professorn Urban Emanuelsson kommer vi att få ta del av kultur- och landskapshistorien och bland annat uppleva Europas största lövurskog, den i Bialowieza.

DEN NU PLANERADE RESAN skulle ha genomförts redan våren 2020 och hann också annonseras i Tidender. Men då slog pandemin till och lade locket på för alla publika aktiviteter. Därefter följde Rysslands invasion av Ukraina med tillhörande oroligheter vid gränsen mellan Polen och Belarus. Det finns idag en viss militär närvaro i området, men i våras genomförde ändå SLU åter sin årliga studieresa till Bialowieza.

Kort om resan

Flyg från Arlanda och Kastrup onsdag 7 maj, åter måndag 12 maj. En natt i Warszawa, två i Bialowieza och två i Rajgrad. Guider, mat och upplevelser ingår. Unikt är att vi på denna resa får träffa många sakkunniga personer på plats i gränsområdet Polen/Belarus. Priset är ännu inte fastställt. Max antal resenärer: Cirka 35.

Resan arrangeras tillsammans med reseföretaget Specialresor som tidigare svarat för flera av Skogshistoriska Sällskapets resor.

Detaljerat program publiceras i Tidender nr 4 som kommer ut i juldagarna.

För frågor om resan kontakta Anki Gell, 070-640 59 83 alt. anncatringell@gmail.com eller Hans-Jöran Hildingsson, 073-070 10 87 alt. hansjoran@gmail.com

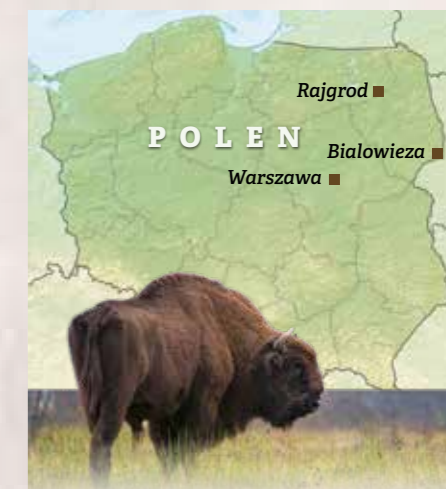
Anmäl intresse redan nu

Intresseanmälan (ej bindande) till Specialresor AB i Karlstad. Mejl: info@special-resor.se Telefon: 054-18 89 00

Webbsida: special-resor.se

Ange namn, adress, mobilnummer, mailadress och önskemål av flygplats samt typ av rum (enkel eller dubbelrum).

Skulle omvärlden vara emot oss ställer vi in resan i god tid.

Synen på skogsbranden genom tiderna

Det som hände i Västmanland för tio år sedan och i Hälsingland fyra år senare har placerat skogsbrand högt i svenskens medvetande. Inte minst har de dramatiska bränderna runt Medelhavet och i Kalifornien under samma tid spelat roll. I skogen har elden i alla tider varit både en vän och en fruktad fiende.

AV RUNE DEHLÉN, PER MELLSTRÖM OCH LARS KARDELL

ÅR 1909 SKREV SEDERMERA länsjägmästaren Karl Erik Kallin mångordigt om de brandskador som kunde drabba skogen. Årligen gick 5 000 hektar av de allmänna skogarna upp i rök. För att motverka de stora förluster skogsbränderna förorsakade förmedlade han ett flertal råd: Att hålla skogen väl rensad från vindfällan och torrträd. Dra upp lövskogsbälten längs järnvägslinjerna. Var det varm och torr väderlek uppmanades man att inte röka tobak. Och den uppbyggnad av brandtorn, som påbörjats i Orsa och Lillhärdal borde utvidgas.

Kallin avslutar sin genomgång med påståendet att forna tiders skogseldar haft en viss fördel genom att ”de skyddat tallen mot inkräkning af granen”. Man kunde tryggt påstå, skrev han, ”att hade ej skogseldar rasat i Norrland, skulle tallen på många ställen därstädes vara absolut utrotad”. Men så långt att man med flit skulle tända på skogen för att hjälpa tallen, gick han inte.¹

SJÄLVFALLET HAR DET I ALLA tider brunnit i skogen såväl genom åsknedslag som genom människans olika verksamheter. Mestadels var elden till hjälp vid uppodling, men ibland gick den över styr och utvecklades till skräckfyllda storbränder. I lagar och förordningar är det relativt enkelt att följa den officiella synen på skogsbränder. De medeltida landskapslagarna stadgar böter för den som av våda sätter eld på skogen. Redan då, i slutet av 1200-talet hade man överenskommelser om brandstod, där man inom häradet hjälpte den som drabbats.² Som en röd tråd löper sedan förmaningar och rekommendationer i officiellt tryck ända fram till idag.

När bergsbruket i 1600-talets början blir en betydande ekonomisk faktor, blev det viktigt att skydda de olika verkens skogstillgångar

genom förbud mot svedjor. Och när skogsnäringen ett par hundra år senare blir en kraft att räkna med förstärks regelverken. Telefonens ankomst i slutet av 1800-talet var då av grundläggande vikt för uppbyggnaden av de ovan antydda brandtornen.

I våra mestadels obearbetade domböcker från mitten av 1600-talet och framåt är skogselden en ständigt återkommande gäst. Vid läsning av dessa samt officiellt tryck är det vår uppfattning att man vissa besvärliga torrår stod hjälplös inför den röde hanens härjningar. Men lika klart är att allmogen fortsatte elda ute i skogen, samt säkerligen struntade i alla välmenade råd från överheten. Även om man så gjorde fanns en eller annan avvikande person som av ren illvilja startade en skogsbrand.³

FÖRUTOM VID SVEDJEBRUK eldade man givetvis i samband med all nyodling. Dessutom satte man då och då eld på marken för att förbättra skogsbetet. Vallhjonens myggeldar orsakade också många bränder. I domboksmaterialet från 1700-talet har vi några gånger sett att man tänt på underväxten för

Hyggesbränning utanför Svennevad i södra Närke 1913. Örebro läns museum.

att bli kvitt rovdjur. De skulle inte ges tillfälle att i skydd av tät vegetation ligga och vänta på lämpligt byte bland kreaturen. Man eldade kring alla inågor för att skogen inte skulle vara äng och åker till men.

När man på 1870-talet förbjöd bete av getter på kronans marker i syfte att skydda de fåtaliga förnygringarna av tall, hände det att djurägarna av hämnd satte eld på skogen.

Skogsbranden. Den litauiske konstnären Vincetas Dmachauskas 1807-1862 utförde sin målning år 1860. I sin realism kunde motivet lika gärna vara hämtat i Sverige. Litauen var på den tiden underställt Ryssland där livegenskapen ännu gällde. Förgrundens eleganta och piprökande herre med kappen under armen är sannolikt feodalherren som utdelar order till sin skogsvaktare. I bakgrunden skymtar släckningsmanskapet. Lithuanian Art Museum.

I norra Sverige lär också ha förekommit att nybyggare tände på renlaven för att få bort renarna runt sina odlingsmarker. Ett mera udda motiv lär ha varit att någon antände skogen för att skaffa sig ”arbetsförtjänst vid utdrifning af det brandskadade virket”.

Mot all denna verksamhet stod man som regel maktlös. Ännu mera var så fallet under de torrår, exempelvis 1888, då elden banade väg genom skogen på sina egna villkor. Större delen av skogsmarken har med sannolikhet brunnit och i de flesta fall ett flertal gånger.

I DEN SPARMAKADE SKOGLITTERATUREN är det enkelt att följa hur risbränning på vissa marker kunde vara en lämplig åtgärd för att få upp ny (tall)skog. På ”alla ställen, der skog uppvuxit efter bränning, är den alltid frodväxtare och tätare, än der han uppvuxit på osvedd mark” skriver hovjägmästare Ström år 1830.

Detta var då en sedan länge känd erfarenhet liksom den att man vid risbränning skulle anlägga brandgator för att hindra eldens spridning. Man var väl medveten om vilka marker som lämpligen borde brännas och när detta skulle ske.⁴ Det var enligt jägmästare Erik Hjort (1885) viktigt att skilja denna risbränning från

svedjande. I det senare fallet brände man myllan och utarmade marken till den grad att skogen fick svårt att återkomma efter rågodling.⁵

Även om skogsodling i mer omfattande skala dröjde till in på 1950-talet hade risbränning ett gott anseende som lämplig åtgärd på många marktyper. Men vi vet inget om omfattningen, som dock lär ha varit begränsad. När kalhygget sedan blivit norm efter andra världskriget tog hyggesbränningen fart. På Malå revir i det inre av Västerbotten kunde då jägmästare Joel Wretling visa på mycket vackra förnygringar som han åstadkommit genom bränning. Metoden spred sig därefter ”som en löpeld” och blev en allmän skogsvårdsåtgärd.⁶

Men med effektiva markberedningsaggregat falnade snart intresset för hyggesbränning även om det aldrig helt försvann.

UTBYGGNADEN AV BRANDTORN FORTSATTE. God hjälp vid brändernas bekämpning fick man av skogsbilvägnätets utveckling från 1920-talet och framåt. Nu kunde man snabbt komma fram med lämplig utrustning. För en period fick också cykelstigar en viss betydelse. En verklig revolution kom i slutet av 1950-talet med den flygburna skogsbrandsbevakningen.

Försäkringssystemet utvecklades och med detta också motorsprutor och annan brandutrustning. Även om ett par besvärande torrår inträffade drabbades Sverige av få större bränder. I folkminnet finns möjligen den svårsläckta Oskarhamnsbranden från 1983 kvar. Där tände tåget på skogen och 1 000 hektar blev lågornas ro.

NATURVÅRDEN OCH BRÄNNINGEN. År 1973 skrev professor Gustaf Sirén att ”vår tids onyanserade skräck för eld i skogen” hade tillsammans med tidvis otjänlig väderlek, styrt utvecklingen mot mekaniska metoder för markberedning ”trots att elden i naturskogen varit den areellt mest dominerande vegetationsförnyande faktorn”. Bränning var det överlägset bästa markbearbetningsalternativet. Han noterade då att man i USA börjat bränna i naturreservat och nationalparker, där man återupptäckt brandens ekologiska roll. I samma publikation antyder professor Ingemar Ahlén att man i skogsbruket kanske borde kunna tänka sig att hålla öppet med hjälp av eld i syfte att stärka villkoren för faunan.⁷ Detta är de första bevarade signalerna, som vi påträffat och som pekar fram emot ett nytänkande.

forts på nästa sida ►

Rödmyrberget

– första naturvårdsbränningen i landet

» I SLUTET AV 1980-TALET HADE kritiken mot skogsbruket från naturvårdshåll successivt ökat.

Inom dåvarande Ockelbo skogsförvaltning försökte man tillmötesgå naturvårdarna på olika vis. Dels genom att aktivt utbilda all skoglig personal i naturvård, dels genom att avsätta en mängd hänsynsområden. (Begreppet nyckelbiotop var ännu inte myntat.) Inom hänsynsområdena var det inte självklart att avstå från skogliga åtgärder, tanken var att genom nyskapande ingrepp kunna påverka skogens framtida utveckling. Det var då som idén föddes om att aktivt bränna ett skogsbestånd för att långsiktigt gynna organismer knutna till brand. Dessa hade ju trängts tillbaka under de sekler då alla skogsbränder aktivt hade bekämpats.

DET FÖRSTA OBJEKTET BLEV ett 17 hektar stort skogsbestånd vid Rödmyrberget på Bollnäs finnskog. Åtgärden hyllades och betraktades som framsynt av skogsekologer och debattörer medan ledningen för företaget var tveksam. Här på 370 meters höjd över havet växte ett blandbestånd, där de äldsta tallarna var i 250-årsåldern. Enstaka underväxande granar hade nått 200 år. Området var någon gång dimensionsavverkat.

Nu, inför denna historiska händelse, avverkade vi dock en del av det stående förrådet. Efter ett års förberedelser och en aktning av tre brandkårer kunde området antändas den siste maj 1990. Närvarande reportrar från press och

radio rapporterade när de första rökmolnen steg upp över trädskronorna. Prominenta gäster bjöds på en helikoptertur. Några inbjudna forskare hade beretts tillfälle till provtagning.⁹ Efter 200 år kunde nu en ny skogssuccession inledas. Tanken att man genom aktiv bränning av stående skog till stora kostnader skulle gynna naturvårdens intressen var i det närmaste ny. Nu hade den realiserats.

MAN KAN INTE PÅSTÅ ATT röken från Rödmyrberget nådde speciellt många näsor. Men tillsammans med avsättningen av hänsynsområden och satsningen på utbildning satte den en boll i rullning. Många intresserade hörde av sig och vid företagets bostadsstämma blev broschyren ”Hänsynsområden” uppmärksammas på ett mycket positivt sätt. I arbetena inför den nya skogsbrändslagen 1993 var det dock helt tyst om bränningsinsatser.

Men sannolikt under påverkan av den brandforskning som bedrevs vid SLU i Umeå tog naturvårdsbränningen ett stort steg in i skogsbrukets vardag under millenniets sista år.¹⁰ En viktig faktor var att många av de större skogsföretagen år 1998 anslöt sig till certifieringssystemet FSC. I den då antagna svenska standarden ålades markägare med arealer över 5000 hektar att

Bränningen uppmärksammades stort av media och flygvapnet tog chansen att demonstrera släckning med helikopter. Foto: Rune Dehlén.

bränna 5 procent av förnyingsarealen på torr och frisk mark under en femårsperiod.¹¹

Idag är naturvårdsbränning mer eller mindre en självklarhet. Det som en gång var otänkbart utom möjligen för mordbrännare blev på en generation vardag.

RÖDMYRBERGET IDAG. Sommaren 2024 är det – 34 år efter den första naturvårdsbränningen – lugnt i skogen på Rödmyrberget. Det är svårt att se några spår efter branden, bortsett från att den erfarna skogsvårdaren i beståndsstrukturen kan härleda vad som hänt. Den invandrande granen har lite ungdomsproblem. Tillväxten är inte den bästa. Det verifierar den inledningsvis nämnda observationen av jägmästare Kallin om att ”elden skyddar tallen mot inkräkning af granen”. Hur det gick för den biologiska mångfalden är oklart, då de inledande forskningsansatserna aldrig slutförts. ●

forts. Synen på skogsbränden genom tiderna

► Naturvårdsverket påstod dock vid denna tid (1973) att varken kalhuggning eller hyggesbränning normalt utgjorde något utarmningshot mot skogsmarkens flora. Men i kombination med tätväxande monokulturer och korta omloppstider kunde allvarliga konsekvenser uppstå för denna. Något alternativ diskuteras dock inte.⁸

Under 1900-talets tre sista decennier försvann sedan såväl hyggesbränning som katastrofala skogsbränder ur vårt kollektiva medvetande.

YTTERST LIGGER NOG VÄLFÄRDSUTVECKLINGEN bakom vår förändrade syn på skog och skogsbruk. För ett drygt halvsekel sedan öppnades portarna för all högre undervisning. Detta fick som följd att intresset för artkunskap steg bland de allt större skaror som studerade vid universiteten. Därmed gjorde den biologiska

mångfalden entré. Inte i så liten grad hämtade man från 1980-talet och framåt förebilder från amerikanska universitet, där ekologer successivt förstätt brandens roll och så kallad *prescribed burning* införts i nationalparker och reservat. Sannolikt hade också branden i Tyresta nationalpark år 1999 en viss betydelse. Visserligen brann inte mer än 450 hektar, men eftersom stockholmarna kunde känna brandröken satte den fart på diskussionerna. Den brandforskning som här påbörjades fick större medialt genomslag än den mera långsiktiga och avancerade som bedrevs i Umeå.

Vi kan också tänka oss att välfärdens barnbarn inte längre såg skogens ekonomiska värde som någon besvärande omständighet i samband med naturvårdsbränning. Den förra hade då i ett nationellt perspektiv drastiskt minskat i betydelse. Det är inte några större belopp som offras på brandens altare. Dessutom har synen

på skogsägandets ”helighet” successivt avtagit. Det anses rimligt att skogsägaren får avstå mark till andra organismers fortlevnad. Dock är det möjligt att de skräckfyllda rapporter om brändernas härlingar i Medelhavsbacken, Australien och Kalifornien som vi under senare år matats med, mentalt påverkat vår kollektiva syn på bränder. ●

Noter

1. Kallin 1909:2f, 10. Brandtorn efter Humble 1907.
2. Exempelvis Holmbäck & Wessén 1962:119f, 1979:225f.
3. Kardell 2024:41f,51f, 67f, Humble 1907:159.
4. Ström 1830:286, Hahr 1877:99f.
5. Hjort 1885:35f.
6. Ebeling 1959:421f.
7. Sirén 1973, Ahlén 1973.
8. Statens Naturvårdsverk 1973:75.
9. Anon. 1991a:19.
10. Se exempelvis Anon. 1991b, där ett flertal artiklar publiceras kring den forskning som då bedrevs vid skogsfakulteten i Umeå.
11. Lindhe & Stenmark 1998:28.

Fokus på hyggesfritt i Tiveden

Rune Andersson, tidigare Sveaskog, hälsade deltagarna välkomna till Tiveden. Foto: Hans-Jöran Hildingsson.

Luften var stillastående och myggrik när ett fyrtiotal medlemmar Skogshistoriska Sällskapet samlades vid Tivedstorp den 29 maj. Det är en gammal finnby, men idag mer känt som utgångspunkt för vandringar i nationalparken. I närheten ligger också den zon där Sveaskog bedriver skogsbruk med hyggesfria metoder.

TEXT PIA WIDÉN

» TIVEDEN STRÄCKER SIG över fyra kommuner. I en av dessa, Laxå, äger Sveaskog omkring 80–90 procent av marken. Skogsbruk är viktigt för regionen, då det ger arbetstillfällen och råvara till de lokala träindustrierna. Samtidigt finns här Tivedens nationalpark, som med sin vildmarkskänsla kommit att attrahera allt fler besökare. Sveaskog har därför valt att arbeta med hyggesfritt skogsbruk i en cirka 2 000 hektar stor zon kring nationalparken.

– Det Sveaskog gör i området påverkar många människor. Samtidigt som vi bedriver ett effektivt skogsbruk är det därför viktigt att vara lyhörd och lyssna även på andra röster, sade Rune Andersson, tidigare planeringsledare i företaget. Vi strävar efter att bibehålla upplevelsen av skog även runtom nationalparken. Tiveden passar väl in i Sveaskogs strävan att testa och utvärdera hyggesfria metoder. Bland annat ett större, talldominerat område. Sådana är inte så vanliga i södra Sverige vilket gör det extra intressant.

RUNES ENGAGEMANG I TIVEDEN består även efter pensionen och han fortsätter i den goda samar-

betsanda som genom åren utvecklats med Laxå kommun och andra lokala intressenter. Han ledde exkursionen tillsammans med Peter Arne, Finnerödja Skogstjänst som svarat för många av åtgärderna i den hyggesfria zonen.

– Det fanns inte så mycket skrivet om hyggesfria metoder så vi har testat oss fram, säger Peter. Det har bland annat handlat om att ställa skärmar, luckhuggning, dimensionsavverkning och kontinuitetsgallring.

Det övervägande intrycket i avverkade partier är att man befinner sig i en sluten skog, men här och var har luckor på omkring ett halvt hektar tagits upp. De öppna ytorna gynnar tall framför gran vilket uppskattas även av turisterna.

Rune framhåller att det är Skogsstyrelsens definition av hyggesfritt som tillämpas av Sveaskog.

– Vi började dock innan definitionen fanns, så en del av de äldre luckorna är större än vad de ska vara idag.

UNDER DAGEN BESÖKTES tre punkter som på olika sätt belyser hur skogen i den hyggesfria zonen brukas. Gruppen intog även en välsm-

– När vi bestämt oss för att testa hyggesfria metoder i större skala fanns få erfarenheter att ta del så vi har prövat oss fram, sade entreprenören Peter Arne. Rune Andersson till höger. Foto: Hans-Jöran Hildingsson.

kande lunch på Ösjönäs, och fick höra mer om naturturismföretagets framgångar där samarbetet med skogsbruket varit en viktig faktor.

Eva Karlsson-Berg, Skogshistoriska Sällskapet och tidigare marknadsområdeschef på Sveaskog tackade aktörer och besökare för stort både engagemang och intresse.

– Jag gläds framförallt åt att det blev så många intressanta diskussioner. Hyggesfritt ligger verkligen i tiden. ●

AV CARL HENRIK PALMÉR

Reflexioner kring hyggesfritt skogsbruk

» **TEMAT FÖR** Skogshistoriska Sällskapets exkursion i Tiveden den 29 maj var hyggesfritt skogsbruk. Ingen fråga kan väl vara mer aktuell. Hyggesfritt är i dag bränslet i skogsdebatten och grunden för dagens polarisering kring skogen.

Det är en polarisering som skär genom hela samhället. Genom det politiska systemet (fyra partier av åtta ville för några år sedan stimulera till mer hyggesfritt). Genom och inom myndigheter – i Skogsstyrelsens tidning SkogsEko hittar man både hurtiga artiklar om hur bra det är med hyggesfritt och skeptiska artiklar som lyfter att hyggesfritt inte fungerar på så många marker.

Forskarsamhället är också kluvet. De från ”gröna sidan” är oftast entusiastiska medan de som forskar på skogsproduktion är skeptiska. Forskningen verkar dessutom fokusera på två frågor som skaver mot varandra:

1. Hur ska vi få fler skogsägare att gå över till hyggesfritt?
2. Fungerar hyggesfritt?

Det känns som man borde ha ett tydligt svar på fråga 2 innan man går över till fråga 1. Men vad vet jag?

SKOGSÄGARNÄR KLUVNA. Många, framför allt privata, är positivt nyfikna medan stor-skogsbruket generellt är negativt avvaktande. ”Politiskt styrda” skogsförvaltare i kommuner och kyrkan, upplever ofta ett starkt tryck för att ställa om till hyggesfritt.

Naturskyddsföreningen och andra miljöorganisationer vill se mer hyggesfritt än i dag. Längst går Greenpeace. I en debattartikel i augusti 2024 kräver de att allt skogsbruk i Sverige ska vara hyggesfritt.

Polariseringen är så stark att jag skriver denna text med stor försiktighet. Jag får inte vara för positiv till hyggesfritt, då straffar jag ut mig hos traditionella skogsbrukare, inte för negativ, då avfärdas jag (och artikeln) som köpt av skogsindustrin.

DEBATTEN KOMPLICERAS AV ATT det vimlar av begrepp. Hyggesfritt var länge ett ospecificerat samlingsbegrepp, men Skogsstyrelsen lade 2021 fast en definition. Enligt den kan tre ganska väsensskilda företeelser klassas som hyggesfritt:

1. Blädning (egentligen blädningsskogsbruk) – där man kontinuerligt avverkar mogna träd och låter de mer omogna stå på tillväxt. Marken är alltid skogklädd, virkesförrådet hela tiden ganska högt.
2. Tät skärm – relativt många träd ska lämnas kvar vid en slutavverkning – under exkursionen pratades om runt 200 träd per hektar.
3. Luckhuggning med små hyggen – de får enligt definitionen vara max 0,25 hektar. Det motsvarar en kvadrat med 50 meters sida – eller en cirkel med 28 meters radie om man inte vill ha ett fyrkantigt skogsbruk.

DET FINNS YTTRELIGARE ETT ANTAL begrepp i luften:

- Kontinuitetsskogsbruk. Används inom FSCs certifieringssystem och är väl ungefär som blädning.
- Naturnära skogsbruk – på EU-språk Close to Nature Forestry. Här har Skogsstyrelsen tagit fram ett utkast till kriterier. Hyggen är okej, men de ska vara små – max två hektar i Götaland och fyra i resten av landet. Det är alltså inget hyggesfritt skogsbruk. Minst 20 procent ska lämnas som miljöhänsyn vid avverkning och naturlig förnyring ska främjas.
- Lübeckmodellen – ganska likt hyggesfritt. Naturlig förnyring är alltid huvudspåret.
- Måldiameterhuggning – där man avverkar träd efterhand som de nått en fastställd diameter.

Förenklat kan man säga att de flesta varianter av alternativt skogsbruk liknar blädning.

VAD HÄNDER I TIVEDEN? Vad fick vi då se på exkursionen? Ja, när vi kom ut i verkligheten var det inte fullt så dramatiskt som man kunde tro. Merparten av skogen i den hyggesfria zonen utanför nationalparken är talldominerad och 40–50 år gammal. Typiskt enskiktade kulturskogar där alla träd i bestånden är ungefär lika gamla och lika höga.

BLÄDNING är inget alternativ här, det var man tydlig med. Det funkar bara med gran. Granplantor kan huka i skuggan under större träd och bida sin tid. Tall- och björkfrö kan förvisso

gro inne i slutna skog men plantorna tynar nästan alltid bort och dör. De klarar inte den stenhårda konkurrensen om markens näringsämnen, främst kväve.

Om blädning går bort finns det bara två hyggesfria alternativ kvar som är relevanta för den hyggesfria zonen: Skärmförnyring och småhyggen.

SKÄRMFÖRNYRING såg vi ingen – en naturlig följd av att det inte finns så mycket slutavverkningsmogen skog i zonen. På sikt var det denna metod man tänkte använda för att förnygra skogen hyggesfritt.

Vi kunde alltså inte se om det blir någon förnyring i de skärmar man tänker sig. Det är inte självklart med så täta skärmar som Skogsstyrelsens definition kräver. Framförallt om man inte markbereder. Det är också ett frågetecken hur mycket en eventuell förnyring hämmas av skärmträden. Hur många är förlorade jämfört med plantering utan skärmträd? Många av skärmträden ska ju enligt definitionen stå kvar ända tills förnyringen är 2,5 meter hög

SMÅHYGGEN såg vi några stycken. Ett var lite större än Skogsstyrelsens definition, runt 0,7 hektar. Man började ju innan det fanns någon definition. Här var det en växtlig förnyring med tall, gran och löv.

Vi såg också en mindre lucka, runt 0,4 hektar. Där fanns inga tallplantor alls ännu. Här blev det en klassisk skogsdiskussion. Klarar tallplantorna konkurrensen från omgivande skog? Hur gör man med örnbräken? Vad blir kvar när rådjuren tagit sitt? Måste man markbereda?

De här frågorna blir naturligtvis än viktigare om man går ner till Skogsstyrelsens 0,25 hektar. Hela hygget blir då en tuff konkurrenszon för tall. Kanske kommer det in gran i stället? Eller inget alls?

HUR SER DET DÅ UT I HYGGESFRIA ZONEN i Tiveden zonen om 25 år? Ja, om inte Sveaskog har glömt bort utfästelsen att bedriva hyggesfritt skogsbruk, kommer det gissningsvis finnas stora arealer tallskärmar – mycket skog är ju avverkningsmogen då. Det kommer vara vackert. Och det kommer förhoppningsvis växa en bra

förnyring av tall under skärmträden. Men det är som sagt inte helt säkert. Det kan komma in gran i stället om konkurrensen är för tuff. Eller gräs. Och så får det inte komma några kraftigare stormar. Skärmträd lever alltid farligt...

Om Sveaskog fortsätter med småhyggen i zonen, så kommer det vara ett mer småbrutet skogslandskap än i dag. Det ger trevliga skogar. Men även här är det frågetecken för förnyringen: Kommer det verkligen upp tillräckligt med tallplantor i så små luckor som Skogsstyrelsens definition kräver?

Och så lurar stormen även här. Träd som står i kanten mot hyggen lever farligt. Med små hyggen blir det väldigt många träd som står i en hyggeskant.

NÄR MAN PLANERAR DEN FRAMTIDA exkursionen bör man definitivt lägga in ett besök på en fastighet med mer gran. Gärna en som under 2020-talet börjat ställa om sina likåldriga, traditionellt skötta granskogar till hyggesfritt skogsbruk – läs skog för blädning. Det finns säkert några sådana fastigheter i närheten av Tiveden.

Här är frågetecknen än fler – det finns såvitt jag vet inga erfarenheter att luta sig mot. Inga äldre försök och inga praktiska exempel i Sverige.

I en planterad granskog finns det ju (nästan) inga kvarts- och halvhöga träd. Avverkningarna de kommande 30–40 åren måste helt baseras på de träd som står där redan i dag. Hur länge kan de stå kvar? Gran blir ju inte hur gammal som helst.

Dessutom: det måste förr eller senare komma upp en ny generation träd för att skogsbruket ska vara hållbart över tid. Hur gles måste den gamla skogen vara då? Blir det en period utan några avverkningsmogna träd? Är den i så fall kort eller lång? Vem vet?

Och så måste man ta med stormen även här. Hårt gallrade äldre granskogar lever extremt farligt...

Ja, försommarens exkursion väckte många frågor. Det blir i sanning en spännande exkursion år 2050. Anmäl dig i tid! ●

Vi i Skogshistoriska Sällskapet försöker hela tiden hålla ett öga på utgivningen av skogshistoriskt intressanta böcker. På det här uppslaget presenterar vi några som kommit ut under det senaste året och som kan vara givande för fler att ta del av.

Tipsa Tidender om nytkomna böcker. Eller skriv själv en kort recension/presentation. Kontaktadresser på sid 2.

AV LARS KLINGSTRÖM

Hjortronmyren

FÖRFATTAREN ULRIKA LAGERLÖF väver i Hjortronmyren en väv som förmedlar hela 1900-talets skogshistoria och vad som ligger bakom dagens starkt polariserade debatt om skogen.

Det är en roman, men en roman med ett nästan dokumentärt innehåll. Vi får följa två kvinnor i två tidsåldrar: Det sena 1930-talet och dagens 2020-tal. Den ena är Siv, som 17 år gammal får axla ansvaret som kocka i en huggarkoja vid en avlägsen drivning långt från hembyn med det fiktiva namnet Djupsele. Den andra är hennes dotterdotter Eva, kommunikatör vid ett skogsbolag, som i nutid fått i uppdrag att bege sig till denna by för att hantera en konflikt med miljöaktivister inför en avverkning.

Mycket trovärdigt och inkännande beskrivs de båda kvinnorna och den verklighet de lever i – vilket inte är konstigt. Ulrika Lagerlöf har själv sina rötter i Västerbotten och precis som Siv, arbetade också hennes egen mormor som kocka i en huggarkoja på 1930-talet. Och liksom bokens Eva är hon själv anställd som kommunikatör i ett skogligt företag.

Bokens båda kvinnor lever i helt olika verkligheter men har ändå så mycket gemensamt. Siv som drömmer om att bli folkskollärarinna men som

istället ger sig in i vuxenvärlden som kocka. Eva, som utbildar sig till jägmästare och får ett välbetalt jobb, men i sitt inre känner hur något skaver.

Mycket skickligt och på ett ledigt och helt naturligt språk får Ulrika Lagerlöf de båda berättelserna att haka i varandra. De leder så småningom fram till en final där allt faller på plats och tidigare dolda samband tydliggörs.

Under vägen får läsaren klart för sig den samiska kulturens villkor. Att de motsättningar som ibland kommer i dagen är en reminiscens av en tid präglad av yttersta knapphet där nybyggare och samer kämpade för sin existens på samma marker.

Boken förmedlar också mycket tydligt det officiella Sveriges syn på skogen som en "hållbar energikälla" nödtorftigt uppsminkad med "naturhänsyn". Skildringen av kommunikatören Evas deltagande i en skoglig konferens illustrerar tydligt en av polariseringens drivkrafter. Intressant är att författaren aviserat att Hjortronmyren kommer att få en fortsättning i en planerad romansvit med namnet Timmerfolk.

Det är inte bara skrivaren av dessa rader som noterat släktskapet med Kerstin Ekman, framförallt hennes hyllade *Löpa varg*. Precis som hon har också Ulrika Lagerlöf en förmåga att förmedla budskap som sätter sig på djupet i läsarens inre. ●

Hjortronmyren.
Av Ulrika Lagerlöf.
Finns i nätbokhandeln.

Östragården Runtorp – 12 generationer – 400 år

JAN-OLOF THORSTENSSON, PÅ ÖSTRAGÅRDEN I RUNTORP, några mil sydväst om Kalmar är jordbrukare och ledamot av Kungl. Skogs och Lantbruksakademien. På 1980-talet tvingades han till stillhet på grund av en längre sjukskrivning och för att fördriva tiden började han, inspirerad av moderns släkttforskning, att forska i gårdens historia. Det resulterade i år i en bok som kan tjäna som inspiration för alla som själva hyser liknande tankar, men som ännu inte kommit till skott.

I boken har han kartlagt de 12 generationer som har bott och verkat på Östragården före honom. Den första brukaren som dyker upp i arkiven tillträdde 1624, alltså för exakt 400 år sedan. Bygden hade då börjat hämta sig efter det så kallade Kalmarkriget. Det pågick under åren 1611-1613 då danska trupper belägrade slottet i Kalmar och härjade i de omgivande bygderna. Bland annat brändes alla de fyra gårdarna i Runtorp.

– Jag har haft stor nytta av den bykista som

finns i byn och där jag funnit många intressanta dokument, konstaterar Jan-Olof i förordet till boken. Till exempel nedtecknades vid storskiftet 1792 en målade beskrivning av skogen kring byn: *Den vidlyftiga skogen består af mycket stenbunden mark med små mossor och kärr där uti, warandes skogen bewäxt med mogen och wäxtelig furu och timmerskog, och finnes ännu wackra masteträn.*

– Det är en beskrivning som håller även idag, förutom att de resliga tallar som finns kvar, inte tillhör kategorin masteträn utan utgör viktiga naturvårdsobjekt.

Jan-Olof konstaterar också att det idag blivit oerhört mycket lättare att bedriva sådan här forskning än då han började. Antalet digitaliserade dokument ökar stadigt i arkiven och för den som vill börja forska finns bra kurser som ger grunden till arkivsöken.

– Jag hoppas att min bok, som ju är fokuserad på Östragårdens historia, ändå kan ge impulser till fler att komma igång. ●

Östragården Runtorp – 12 generationer – 400 år.
Av Jan-Olof Thorstenson.
Kan beställas direkt av författaren via sms 070-249 84 63.

Träd i Sverige – kulturhistoriska och samtida perspektiv

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN (ISOF) har producerat en liten bok som är en pärla för den skogligt intresserade. Marknaden för skoglig facklitteratur framstår annars som tämligen mättad, men det här är en bok som framförallt lyfter fram skogens immateriella värden. Tio författare skriver om träd och skog ur olika kulturhistoriska perspektiv.

De båda Isof-forskarna Katharina Leibring och Leila Mattfolk redogör till exempel för hur skogen etsat sig in i svenskens medvetande och gett upphov till ett stort antal både släkt- och ortsnamn. I den svenska floran av efternamn drämler det av ekar, lindar, granar, björkar, aplar och i princip alla andra trädslag och i oändligt många sammanfogningar och stavningsvarianter. Även trädens olika delar har inspirerat där löv, gren, blad, stam, bark och rot är några av de vanligaste.

Bakgrunden till Isofs bokprojekt är, som det står i förordet, "det under senare år allt större intresset för träd och en ökande medvetenhet om deras betydelse både för människorna och planeten."

Man uttrycker också en förhoppning om att artiklarna ska inspirera till en djupare förståelse och uppskattning av trädens roll i att forma och bevara den svenska kulturen och kulturhistorien.

Tidender håller med. Boken sammanfattar aspekter på träd och skog som ger ledtrådar till varför skogen så starkt är förankrad i svenskens medvetande.

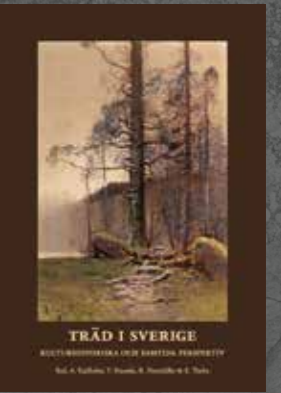
Kulturhistorikern Tomas Ljung redogör i ett kapitel för hur träden också utgör ett biologiskt

kulturarv, som ett slags skogens och bygdens berättelsebärare. Han konstaterar att i snart sagt alla verksamheter på självhushållets tid så var träd på ett eller annat sätt inblandade. Många gånger skadades de eller modifierades för att förstärka deras naturliga egenskaper eller göra dem mer lämpade för speciella ändamål. Läsbara spår av sådan hantering går att hitta hos levande träd än idag och ger kunskaper om livsförutsättningarna för människor i gångna tider.

Åsa Holmgren, forskare vid Isof, berättar om hur man i gamla tider utnyttjade träden i födosammanhang. Alltså inte bara det mångomtalade och mytomspunna barkbrödet som man tog till under år av missväxt, utan även om andra trädprodukter. Barkbrödet sågs för övrigt inte av alla som ett nödvändigt ont, utan något som gjorde den som åt det "rak som en fura". Björksav ansågs nyttig att dricka, och åtskilliga björkar tappas än idag på sin sav under våren. Enens bär gav ett gott dricka och dess ris gav en angenäm smak åt rökt kött och fisk.

Därtill förmedlar boken kunskaper om bland annat träd i folktron och deras medicinska egenskaper, om bondens relation till skogen och om de speciella träd som vördades och gavs egenrum på grund av deras ålder eller speciella växtsätt. Plus mycket annat.

Tidender kan varmt rekommendera den här tämligen anspråkslösa boken som har ett innehåll som väl skulle räcka för ett mycket större och bredare bokprojekt. ●

Träd i Sverige – kulturhistoriska och samtida perspektiv.
Redaktörer: Annika Karlholm, Tommy Kuusela, Kristina Neumüller och Eva Thelin.

Finns att både beställa och ladda ned från Isofs webbsida: isof.se

Däggdjurens nykomlingar

KJELL DANELL, VILTFORSKARE OCH PROFESSOR EMERITUS vid SLU har gjort det igen. Tidigare i år mottog han en Örtug av Skogshistoriska Sällskapet för sin bok *Vilt, jakt och människor i Norrlands skogar*. Och i våras utkom boken *Däggdjurens nykomlingar* där han med hjälp av eliten av svenska viltforskare (allt för många för att räkna upp här) kartlagt hur den svenska däggdjursstammen sedan medeltiden tillförs allt fler arter.

Det handlar om ett stort antal arter: bisam, brandmus, brunråtta, bäver, dovhjort, dvärgmus, fälthare, husmus, kanadahjort, mink, mufflonfår, myskoxe, mårhund, stenmård, svartråtta, vildkanin, vildsvin och vitsvanshjort. Vildsvin och bäver är ursprungliga arter men utrotades och har återinförts. Flera av nykomlingarna tillhör kategorin invasiva arter eftersom de skadar eller utgör en risk för den biologiska mångfalden eller människors hälsa.

I boken ges den historiska bakgrunden och läsaren tas med på en resa i tiden där de olika arternas uppdykande i den svenska faunan förklaras. Till exempel att antalet jägare växte markant sedan jakträtten återförts till den jordägande allmogen i

slutet av 1700-talet. Det medförde att stammarna av flera viltarter minskade. För att öka tillgången på jaktbart vilt valde man då att ta in de nya arterna fälthare, kanadahjort och vildkanin.

Intressant att ta del av är också kapitlet om den framträdande plats som jakten hade i 1600-talets måleri. Kungar och rikemän städslade ofta framstående konstnärer för att smycka deras gemak med ofta dramatiska jaktscener.

På ett stort antal av bokens 372 sidor presenteras alla de ovan nämnda nykomlingarna mycket grundligt med bland annat habitat, födoval och utbredningskartor. Intressant att ta del av är beskrivningarna av hur det gick till när arterna med eller utan hjälp av människan kom att införas i den svenska viltfaunan. Och hur det sedan har gått.

Tidender ser Kjell Danells nya bok som ett värdefullt komplement till hans tidigare böcker, inte minst *Jaktens historia* som han skrev tillsammans med Roger Bergström, Leif Mattson och Sverker Sörlin för åtta år sedan och som blivit något av standardverk i ämnet. Men även den ovan nämnda boken om jakt och vilt i Norrlands skogar, som bland mycket annat mycket ingående beskriver de inhemska däggdjuren. ●

Däggdjurens nykomlingar – hur de kom hit och hur det gick?
Av Kjell Danell.
Finns i nätbokhandeln.

Om morkarlar, kullor och de styvnackade bönderna i Färnäs

Buföring från "långfäboden", årtal okänt. Foto: Karl Lärka, Mora bygdarkiv.

AV OLA HERMANSSON

LANDSKAPSLAGARNA i Sverige kom till någon gång på 1200–1300-talen. Däri stadgades bland annat att "oskiftad skogsmark tillhör konungen och gud fader". Det var således förbjudet att avverka skog till annat än vedbrand och byggnadsvirke. Landskapslagarna reviderades med åren och under 1600-talet ändrades dalalagen så att det blev tillåtet för allmogen att ta oskiftad skog i anspråk. Detta blev till god hjälp mot den svält och fattigdom som präglade inte bara Dalarna utan hela landet. Många reste kolmilor och tillverkade kol, andra högg gruvved till Falu koppargruva. När det blev vinterföre kördes kol och ved med häst till Falun för försäljning.

Åkrarna var små, magra och steniga och fattigdomen gjorde att många tvingades söka arbete på främmande orter. Tidigt kom man igång med det som senare kom att kallas arbetsvandring och som pågick ända in på 1900-talet. Många upplevde att arbetsvandringarna var lärorika, fostrande och ökade självförtroendet.

MORKARLARNÄ hade kunskap i allt som hade med byggande och överlevnad att göra och kunskapen gick från generation till generation. Ingen enskild sockens allmoge i vårt land var så omtalat som Morafolket.

Det var ingen socken i övre Dalarna som vågade fatta beslut i någon fråga innan morkarlarna sagt sitt.

Det utvecklades en allmoge i Mora-bygden som kännetecknades av kärvhet men också av stolthet. Folket där uppträdde styvnackat och envist, de var kaxiga och respektlösa inför överheten. Det är många som sökt en förklaring till detta uppträdande. Kanske berodde det på att de själva ägde sina hemman. Detta till skillnad från på många andra håll i Sverige där bönderna var underställda något gods eller herresäte. I Mora ägde man de magra åkrar som generationerna före dem hade odlat upp.

I APRIL 1525 skrev allmogen i Mora, Orsa och Leksand till Gustav Vasa med tydlig syftning till mottagaren att "om någon ville tränga in i eller råda över Sveriges rike som ej nyttigt är, då vilja vi ingalunda utan att göra som förfäder och föräldrar före oss säga nej till orätt".

Brevet till kungen slutade på följande sätt: "Ther rätter Er fullkomligen efter". Detta skarpa kommenderingsbrev skrev allmogen till kungen bara fem år efter att han hade talat till dem från kyrkbacken i Mora och bett om deras hjälp för att kasta ut dansken.

När Robertsfors Bruk, fem mil norr om Umeå, skulle anläggas vid mitten av 1700-

talet kom kommerskollegium i Stockholm fram till att de enda som skulle kunna genomföra detta var Morkarlarna.

Budkavlén gick mellan gårdarna i byarna och man fick ihop ett tjugotal morkarlar som rustade sig med spett, korpar, spadar och fyllhammare (en sorts hacka) och tog sig till Gävle. Därifrån for de båtledes vidare till Umeå. Projektet kom att kallas en *skutlast morkarlar* och de blev borta i två år.

ANDRA MORKARLAR reste till Dalsland för att rensa flottningsleder. I Norrköping byggde de en bro till bruket Holmen som sedan kallades Dalkarlsbron ända tills strömfåran torrlades på 1920-talet. Idag har den symboliskt återskapats och återtagit sitt ursprungliga namn. Dalkarlar bröt också mark på herrgårdarna i Mellansverige och det finns *Dalkarlsåkrar* på mer än ett ställe. Kvinnorna tog jobb på herrgårdar och industrier i Mälardalen. I Stockholm var det dalkullor som skötte den livliga roddtrafiken mellan stadsdelarna. *Hårkullor* från Våmhus reste ända till England och Ryssland för att sälja sina hårarbeten. Alla dessa arbetsvandringar hade det gemensamt att man förr eller senare återvände till hembygden.

Ola Hermansson, Mora, var tidigare skogschef och råvaruansvarig för Siljansgruppens tre sågverk. Han medverkade med en uppskattad artikel i Skogshistoriska Sällskapetets årskrift 2018, där han bland annat beskrev storavverkningarna i Orsa i slutet av 1800-talet.

Bygatan i Färnäs, årtal okänt. Foto: Karl Lärka, Mora bygdarkiv.

STORSKIFTET GENOMFÖRDES i den här delen av Dalarna mellan åren 1859–1898. Det var då som den oskiftade skogen skiftades. Gårdarna tilldelades skogsmark i förhållande till hur stor areal åkermark man ägde. Skogen tilldelades på tre olika områden, en *hemskog* som låg i närheten av byn som var till för vedhållning och byggnadsvirke. En *fäbodskog* som låg i närheten av fäboden och vidare en *utskog* som låg långt från byn. De år det var dåligt med skogsbyte användes utskogen på sensommaren som *långfäbod*.

Förrättningslantmätaren kallade till "pekदारar" där den kommande skogsägaren fick ha önskemål om var den tillträdande skogen skulle ligga. Det blev stora motsättningar i byarna när lantmätaren skulle sy ihop alla önskemål och komma med förslag. Byborna hade en gemensam fiende i lantmätaren, som i många fall kände sig hotad. Det gick också rykten om att han var beväpnad.

Nu började det hända saker. De sågverk som vid den här tiden hade etablerats såg gyllene tillfällen att för en billig penning köpa skogsfastigheter. De nyblivna skogsägarna var inte vana vid att göra affärer, många av dem hade aldrig sett en hundralapp. Detta utnyttjades naturligtvis av bolagsfolket som kom till gårdarna med färdiga kontrakt, pengar och, enligt många vittnesmål, även brännvin.

Dalkarlsbron i Norrköping är en av många företeelser och geografiska platser i Sverige vars namn utgår från landskapet Dalarna. Den byggdes på 1700-talet till bruket Holmen på Kvarnholmen, enligt vissa källor av just dalkarlar. Målning av bruket som det såg ut på 1890-talet. Digitalt museum.

I många byar kallade man till bystämmor för att diskutera det som höll på att hända.

IFÄRNÄS, en by strax öster om Mora, insåg man att när väl sågverken kommit i gång skulle priserna på skog stiga långt över vad bolagen bjöd. "Om nu våra skogar är värda så mycket som bolagen säger så kan vi sälja skogen själva", resonerade man.

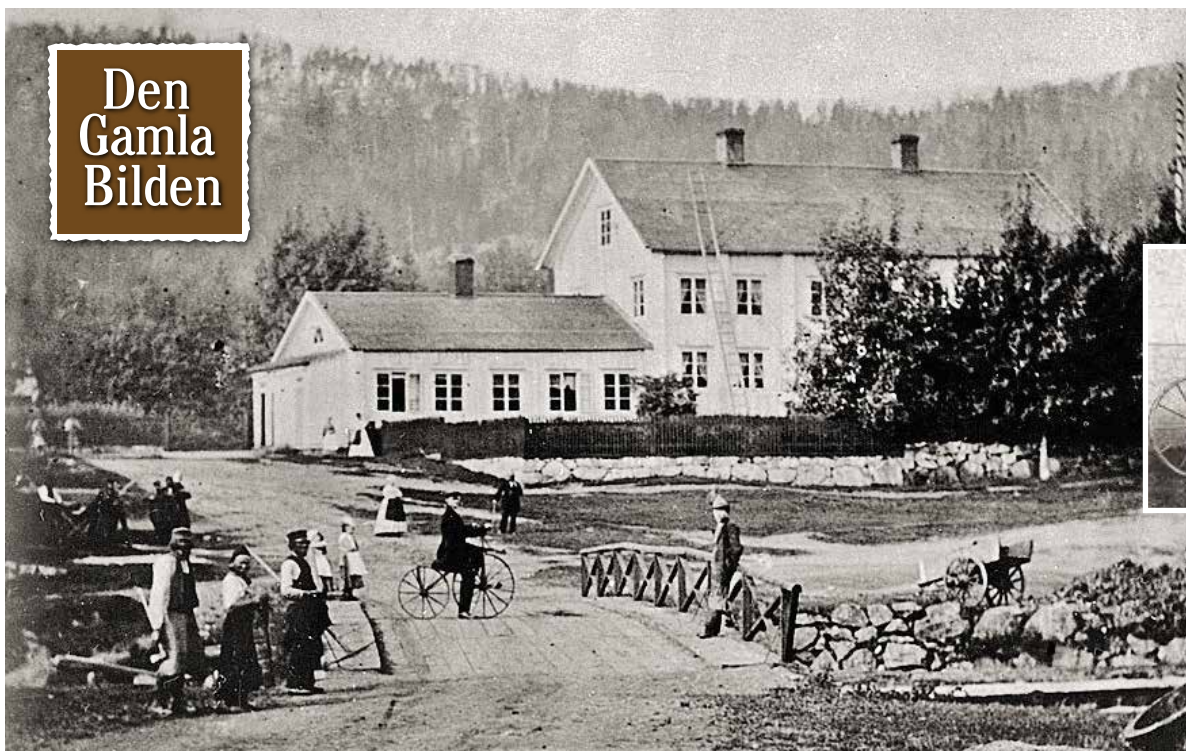
Så när någon bolagssläde syntes på en Färnäsgränd, gick budkavlén. Folk samlades och körde iväg både häst, släde och hästkarlen som höll vakt. När bolagsgubbarna kom ut på gårdsplanen var allt borta och han fick pulsa iväg medan folket buade och uppträdde hotfullt. Man kan förstå att sågverken slutade att åka till Färnäs för att göra affärer. Detta resulterade så småningom i att Färnäs skifteslag kom att ha

den lägsta andelen bolagsskog av alla socknars skifteslag.

Plötsligt kom det pengar från skogen till folket i byarna. Fattigdomen försvann, levnadsstandarden höjdes och det investerades som aldrig förr. Nu började man bygga timmerhus i två våningar med kakelugnar på varje plan, många sådana exempel finns, bland annat efter bygatan i Färnäs än idag. Man möblerade sina hus med *fällåtsång*, som det heter på Färnäs-mål, (stora sängskåp med förhängen = förlåter). Salen inreddes med klockskåp, hörnskåp, soffor, bord och stolar målade i kurbits. ●

Källor: Tidningen Dalpilen 1854–1926. Färnäs bygdarkiv. Mora Bygdarkiv. Digitalt museum. Mora Tidnings arkiv. Carl Georg Segerstråle: Vår släkts äldre historia. Gammelfolks berättelser. Självupplevt.

**Den
Gamla
Bild**

En av de första velocipederna från Vrigstad finns på Julita gård. Smeknamnet "Runstedts träbult" kommer av att de nästan helt byggdes av trä. Bild: Nordiska museet.

Velocipeden i Dådran

Det lilla brukssamhället Dådran några mil öster om Rättvik på tidigt 1870-tal. Fotot är typiskt för den här tiden. En fotograf har anlänt, förmodligen för att dokumentera den ståtliga herrgården. Folk ställer upp sig för att vara med på bilden. Men en sak både avslöjar och förbryllar: Velocipeden i bildens mitt.

AV LARS KLINGSTRÖM

SAMHÄLLET DÅDRAN hade vid den här tiden funnits i nästan 70 år. Några herrar från närbelägna Svabensverk hade år 1807 anlagt en masugn och en hammare här. Förutsättningarna mellan sjöarna Ljugaren och Södra Ungsjön var idealiska med vattenkraft och gott om kolningsskog. Där det tidigare var vildmark växte det inom några årtionden fram ett litet brukssamhälle med arbetarbostäder, herrgård, kapell och ett sjuttioal invånare.

Det är lätt att föreställa sig kontrasten mot hur livet tidigare gestaltat sig i den här trakten. Dådran ligger i kanten av den väldiga skog som i Dalarna kallas Hälsingeskogen och i Hälsingland Ödmården. Den sträcker sig från Siljan ända till Bottenhavskusten. Där de naturgivna förutsättningarna var de rätta hade det, precis som i Dådran, vuxit fram brukssamhällen. Men i övrigt var det öde skogsmarker, här och var tryfferade med bosättningar baserade på svedjebruk.

BERGSHANTERINGEN OCH ETABLERINGEN av järnbruk som tagit fart ett århundrade tidigare hade inlett förvandlingen av Sverige från ett agrart till ett industriellt samhälle. Men i stora delar av

landet saknades ännu en viktig ingrediens för att förvandlingen skulle kunna slutföras: Goda transportmöjligheter.

När bilden togs låg Dådran fortfarande i väglöst land. Transporterna av malm och färdiga produkter skedde på det gängse sättet, vintertid med hästdragna foror på frusen mark och frusna sjöar. Till Rättvik kunde man under barmarkstid vandra de dryga två milen på den urgamla fåbodstig som passerade Dådran från Prästbodarna.

DET ÄR I PERSPEKTIV AV detta faktum som det framstår som förbryllande att se en på den tiden toppmodern velociped i Dådran. Men knappast kunde man på en sådan, som på nutida mountainbikes förflytta sig några längre sträckor på en fåbodstig upptrampad av kor, getter och får. Och vem i Dådran kunde ha anledning att införskaffa ett sådant exklusivt fordon. Att mannen på sadeln tycks vara iklädd uniformsrock och dito mössa gör inte gatan mindre förbryllande.

Men bortsett från detta avslöjar närvaron av velocipeden i Dådran ändå att en ny tid är på väg att bryta in. Moderniteten är i antågande även i denna avlägsna del av Sverige.

MED TÄMLIGEN STOR SANNOLIKHET går det att fastställa att velocipeden är av en då helt ny modell. Just den här typen, med ett stort framhjul och ett inte lika stort bakhjul, hade presenterats på världsutställningen i Paris 1867. Den var en utveckling av de tidigare höghjulingarna som funnits sedan seklets början. Med sina jättelika framhjul och pyttesmå bakhjul var dessa både nästan omöjliga och även mycket obekväma att färdas på.

Här i Sverige var det färgfabrikören Fredrik Runstedt i småländska Vrigstad som uppmärksammade den franska innovationen.

Tillsammans med vagnmakaren Johan Håkansson och smeden Hans Johan Karlsson började han konstruera en velociped enligt den tidskriftsillustration de hade till sitt förfogande. Det lyckades och man satte igång med tillverkning redan 1869.

VRIGSTADSELOCIPEDENA blev populära inte bara på sin hemort utan snart också på andra håll i Småland. Så småningom nådde de även Stockholm. Skansengrundaren Artur Hazelius insåg deras kulturhistoriska värde och anskaffade ett exemplar av "Runstedts träbult", som velocipeden kom att kallas i folkmun. Den finns idag att beskåda på Nordiska museets Julita gård i Sörmland

Hur och varför det dök upp en Vrigstads-velociped i lilla Dådran lär vi dock aldrig få veta. Eller...? ●